

EUROPEES NIEMANDSLAND

LUCHTBRUG NAAR LISSABON
PALEIS MET LEGE ZALEN
KOUDE VREDE
FASCISME IN DE MARGE
NEUTRAAL TEGEN ENGELAND
DE KERK IN HET MIDDEN
EEDGENOTEN OP DE RÛTLI
KWARTIER VOOR DE HALVE MAAN
INTER ARMA CARITAS
HET RECHT VAN DE VREEDZAME

38

Terwijl de oorlog zich uitbreidde over de continenten en de wereldzeeën, slaagde een steeds kleiner wordend aantal landen erin neutraal te blijven. In Europa waren het er slechts zes: Zweden, Ierland, Spanje, Portugal, Zwitserland en Turkije. Neutraal betekende lang niet altijd onpartijdig. Daarvoor waren de redenen waarom men niet openlijk de zijde van een van de strijdende partijen koos te verschillend. Men kon het standpunt innemen dat men neutraal bleef uit principe, uit traditie of zelfs als gevolg van lang tevoren gemaakte internationale afspraken. Zwitserland is daar het meest sprekende voorbeeld van. Men kon, als regering van een land, neutraal trachten te blijven uit overwegingen van zelfbehoud, met het doel land en volk de verschrikkingen van een oorlog te besparen. Men kon zich neutraal verklaren uit opportunistische motieven en pogen om, profiterend van de oorlogssituatie in andere landen, zoveel mogelijk politieke of economische voordelen te behalen.

Op zichzelf kon het een prestatie genoemd worden als men erin slaagde de afgekondigde neutraliteit ook te handhaven. Aan bijvoorbeeld Noorwegen, Denemarken, Nederland en België gelukte dit niet; militair-economische redenen of overwegingen van strategische aard maakten dat zij toch in de oorlog betrokken werden. De Europese landen die hun neutrale positie wisten te bewaren, hadden gemeen dat zij militair een geringe betekenis hadden én dat zij strategisch van weinig belang waren voor de oorlogvoerenden (met als uitzondering gedurende enige jaren Spanje). Maar zelfs in deze gunstige situatie eiste het een grote mate van politieke behendigheid en diplomatieke manoeuvreerkunst om buiten de oorlog te blijven. Een tegemoetkomende houding en concessies jegens degene wiens kansen in de oorlog het grootst schenen of wiens macht het meest te duchten viel, waren veelal onvermijdelijk.

Neutrale staten bevinden zich tussen de oorlogvoerenden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er tevens een aantal internationale organisaties die zich bewogen boven de oorlogvoerenden — althans die pretentie hadden. De Volkenbond, die zijn faillissement in feite al ruim voor de oorlog had beleefd, leidde nog korte tijd een bloedarm bestaan, om daarna voorgoed in te slapen. Hij had, na september 1939, geen enkele betekenis meer. Anders was het met het Internationale Rode Kruis, dat zijn charitatieve arbeid de hele oorlog door kon voortzetten, ten bate van militairen en burgers van alle nationaliteiten. En tenslotte was er nog het Vaticaan, waarvandaan de stem van de paus klonk als symbool van 500 miljoen katholieken over grote delen van de wereld.

A.H.P.

LUCHTBRUG NAAR LISSABON

A. VIRULY

Ze hebben een Douglas in Engeland, de G-AGBD.

Eéns vliegt die, vol met havermout, terug over de Noordzee.

Dan zeggen ze: 'Baas, daar heb je 'm weer als PH-ARB.'

En Plesman kijkt die Buizerd aan

En zegt: 'Dat heb je goed gedaan,

Je mag nog jaren mee.'

Zo luidde het laatste couplet van het vers dat de Chef Vliegdiens van de KLM in Bristol voordroeg aan een feestlunch in 1944. Na een heel zorgvolle nacht van slecht weer was ook de duizendste ongewapende oorlogsvlucht op neutraal Portugal met succes bekrond en dat moest gevierd worden.

Viérde of vóérde dat groepje oorlog in Bristol tijdens het operettebestaan van voor iedere vlieger wekelijks zes dagen oorlog in Engeland en boven zee, en één dag vrede in Lissabon? Enkele machines hadden in het voorjaar van 1940 Engeland bereikt en het was toen aan de Nederlandse regering gelukt om alle KLM'ers te verenigen tot één groep, die de vererende opdracht kreeg om regelmatig het belegerde fort Engeland te verbinden met neutraal Portugal (en later ook het fort Gibraltar). Aan die opdracht is voldaan: ruim 1600 vluchten zijn uitgevoerd. Zeer harde klappen moesten daarbij verwerkt worden, maar met dat al kreeg de strijd ook een komisch aspect: als een Nederlandse Buizerd of Ibis na een lange, bedreigde sluipvlucht op Lissabons vliegveld vredig geparkeerd werd naast Duitse machines (wat soms een verrassende ontmoeting met van Schiphol gestolen KLM-vliegtuigen betekende); als vijandelijke meccano's er behulpzame tekens bij het taxiën gaven of als het barbaervolk dat vierhonderd mijl verderop boven de Golf van Biskaje de Nederlanders naar het leven stond, aan een naburig cafétafeltje óók in het Portugese zonnetje zat met óók de koffie en óók de slagroom die noch in Duitsland noch in Engeland te krijgen waren. Spanje en Portugal waren en bleven neutraal. Franco hield de Duitse krijgsmacht uit zijn gebied weg en zijn *No pasarán!* sorteerde goddank wél effect. Dat garandeerde de geallieerden Gibraltar, en dus de Middellandse Zee, en iedere KLM'er elke week één vredesdag zonder rantsoenering of *black-out* plus de kans om per post sardientjes naar Nederland te sturen. Natuurlijk mocht de vijand óók op Lissabon vliegen. De hoffelijke wijze waarop in de hal op het vliegveld passagiers naar de vijand werden verwezen als ze zich

De 'Ibis', een van de Douglasmachines van de KLM die van Engeland uit de verbinding onderhielden met het neutrale Portugal.

per ongeluk bij de KLM voor Stuttgart of bij de *Lufthansa* voor Engeland kwamen melden, was nauwelijks serieus te nemen.

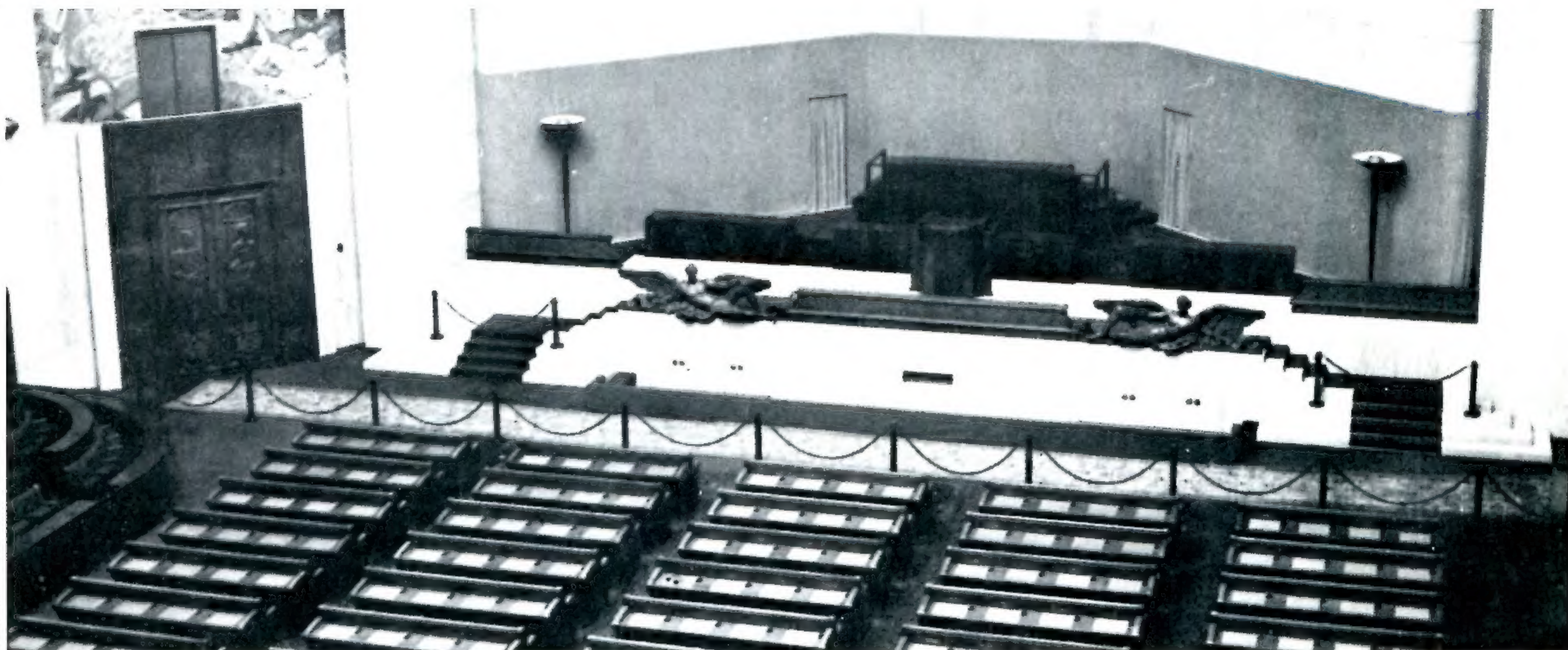
De Portugese neutraliteit had een duidelijke inslag van sympathie voor Engeland. Maar alle informatie van enig belang had in Lissabon toch wel grote kans om de Duitsers te bereiken. Het rondwandelen aldaar van hen die op de hoogte waren van codes, routes, troepenverplaatsingen (bijvoorbeeld langs Englands kust voor Normandië!), vereiste grote zwijgzaamheid en meedoen aan geanimeerd rovertjesspel. 'Hallo, je spreekt met Charles.' (Dat was de Engelse ambassade.) 'Zeg, er staat hier een zak sinaasappelen voor je.' Sinaasappelen begonnen in het Engels met de *o* van *oranges*; QGO was code voor startverbod. Die nacht zou er dus niet naar Bristol gevlogen mogen worden, bijvoorbeeld wegens verwacht slecht weer in Engeland of om militaire redenen. Een zak noten, *nuts*, zou op QGN, startvergunning, gezinspeeld hebben: komen jullie maar gauw naar de ambassade om weerberichten en de codes van deze nacht. Een mooi spel, waarvan werd aangenomen dat geen meeluisterende Portugese telefoniste met Duitse vriend de betekenis zou begrijpen. Die nacht avontuur-

de er dan weer een KLM-machine de zee op, verduisterd, in een wijde boog om de van Messerschmitts vergiftigde Golf heen vliegend en beladen met terugkerende spionnen, vrijwilligers, vracht, VIP's en veel opgekochte 'Völkischer Beobachters' en andere Duitse bladen voor Engelse instanties. De Duitsers vlogen dan met een dergelijke lading naar Stuttgart, onder andere met de exemplaren van de 'Times' of de 'Daily Telegraph' die de vorige nacht door de KLM waren aangevoerd. Feitelijk werd komisch met de vijand samengewerkt aan het onderhouden van een zelfde krantenlijntje Engeland-Portugal-Duitsland. De strijd tegen het *Herrenvolk* had vaak meer van een gevecht in een harde, listige sportwedstrijd dan van handelen uit de haat die de politici vanuit hun schuilkelders in Londen of Berlijn propageerden. De realiteit was niettemin soms weinig lachwekkend. Eind mei of begin juni 1943 zou Churchill uit Afrika naar Engeland terugvliegen. De *Luftwaffe* in Frankrijk had orders voor verhoogde activiteit ontvangen. Op 31 mei seinde de Duitse zender in Lissabon de van neutrale Portugezen ontvangen KLM-passagierslijst voor 1 juni naar het *Vaterland* door. De Engelsen onderschepten en decodeerden dit ongebruikelijke bericht. Moest vlucht 777 worden afgelast? Dan konden de Duitsers daaruit opmaken dat hun code in Engelse handen was geraakt, wat in hoge mate tegen het oorlogsbelang zou zijn. Laten vliegen dan maar? Ja, vooruit, ze rooien het wel. Maar ze rooiden het niet. Op 1 juni werden Tepas en zijn mannen met hun Ibis en dertien passagiers (onder wie de filmacteur Leslie Howard) in de Golf geschoten, na een laatste noodsein aan de vrienden in Bristol: 'Worden achtervolgd... beschoten...'

In 1950 liepen twee gezagvoerders van wijlen de Bristol-Lissabonlijn die hun vrouwen het toneel van hun oorlogvoerders wilden tonen, in de fraaie tuin die Estoril's Casino van de winsten had aangelegd. Een stond er weemoedig stil bij een perk tulpen. 'Die Mof zette 100 escudo's op rood en ik op zwart. De 0 kwam uit. Ik zie nóg die croupier ons beider geld wegharken. Weg ponden, weg merken. De vijand en ik keken mekaar én bitter én met leedvermaak aan: de enige blik die ik in Lissabon met een Duitser gewisseld heb.' 'In elk geval hebben jullie samen Portugal aan mooie bloemen geholpen', zei een van de vrouwen. Zij vatte daarmee de geschiedenis van de vaderlandse vluchten op neutraal Lissabon geenszins slecht samen.

PALEIS MET LEGE ZALEN

PROF. DR. A. F. MANNING

Associated Press

Als een schepsschroef boven de golven draaide de machinerie van de Volkenbond in de zomermaanden van 1939: de voorsterven van het schip was al in de golven verdwenen. Elke afdeling produceerde als een domme kracht haar documenten en een team van geroutineerde ambtenaren werkte aan de voorbereidingen van de volgende zitting van de Algemene Vergadering. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog ontstond een onwezenlijke toestand die door een journalist werd aangeduid als de slaap van Doornroosje, die niet gewekt hoefde te worden omdat haar toch geen gelukkig leven beschoren zou zijn. De reactionaire secretaris-generaal

Symbool van een mislukking: de lege vergaderzaal van de Algemene Vergadering in het Volkenbondspaleis te Genève.

Joseph Avenol beperkte de werkzaamheden. Dat moest alleen al omdat een groot aantal ambtenaren was teruggeroepen om in militaire dienst te treden. Het tekende de situatie onbarmhartig dat niemand om een bijeenkomst vroeg na de Duitse inval in Polen. Had het niet voor de hand gelegen dat vanuit Warschau, Londen of Parijs aan de andere leden van de Volkenbond gevraagd zou worden hulp te bieden? Geen verzoek echter, geen poging om de

Duitse agressie op de agenda te krijgen van de algemene vergadering die voor de deur stond. Alleen maar een bericht ter informatie dat de oorlogstoestand was ingetreden. Van de ballingen uit Polen kwam pas eind oktober een protest tegen de verkwanseling van Wilna aan Litouwen en tegen Duits-Russische afspraken over de verdeling van het Poolse grondgebied.

De commissievergaderingen gingen gewoon door; ze duurden alleen minder lang, want iedereen wilde zo vlug mogelijk weer naar huis. Ook een aantal functionarissen dat niet onder de wapenen was geroepen, zag kans te repatriëren. Voor de rest bleef men doorwerken,

Op 30 november 1939 vielen de Sowjetlegers Finland binnen. Toen Finland een beroep deed op de Volkenbond, erkende de Sowjetunie haastig een Finse marionettenregering onder leiding van Otto Kuusinen. Deze willigde de Russische eisen onmiddellijk in, waarop Moskou stelde dat er van een Fins-Russische oorlog totaal geen sprake was. Op 14 december bestempelde de volkerenorganisatie de Sowjetunie als agressor en ontnam zij haar het lidmaatschap. De tekst van het betreffende besluit luidde:

RUSLAND VEROORDEELD

De Raad,

kennis genomen hebbende van de resolutie, aanvaard door de Algemene Vergadering op 14 december 1939, betreffende het beroep van de Finse regering,

1. onderschrijft de veroordeling door de Algemene Vergadering van de actie van de Unie van Socialistische Sowjetrepublieken tegen de Finse staat en

2. is, om redenen uiteengezet in de resolutie van de Algemene Vergadering, krachtens artikel 16, paragraaf 4 van de Conventie, van oordeel dat de Unie van Socialistische Sowjetrepublieken zichzelf door haar handelwijze buiten de Volkenbond heeft geplaatst. Hieruit volgt dat de Unie van Socialistische Sowjetrepublieken niet langer lid is van de Volkenbond.

(Uit: 'Historic Documents of World War II' door Walter Consuelo Langsam — Princeton 1958)

Fotoarchief Spaarnestad

informatie geven en verwerken, ondanks het feit dat de grondslagen van het internationaal samenleven waren weggeslagen. Men bleef in het luchtledige verder werken, omdat men vond dat men niet op kon houden. In deze abnormale situatie had de Volkenbond zich toch nog met een grote politieke kwestie bezig te houden: de Fins-Russische Winteroorlog. Overal ter wereld veroordeelde men de Russische aanval in veel scherper bewoordingen dan men de agressie van de Duitsers deed. Zo leek het alsof deze krijg apart beschouwd moest worden en niet als een onderdeel van de grote oorlog. Toch was het laatste beslist het geval, want de Russen wilden voorkomen dat de Finnen aan de

Linksboven: een opname uit 'betere tijden': de beroemde bibliotheek van de Volkenbond zoals die voor de bouw van het nieuwe paleis elders was ondergebracht.

Links: de secretaris-generaal van de Volkenbond, de Franse financiële deskundige Joseph Avenol, was er in 1940 van overtuigd dat Duitsland de oorlog al had gewonnen en dat de volkerenorganisatie zich daarom zou moeten aanpassen aan de 'nieuwe orde' die Hitler in Europa had gevestigd.

Duitse kant zouden staan als Hitler een aanval op de Sowjetunie begon. Eens te meer bleek dat de wereld meer anticomunistisch was dan antifascistisch. Nu viel ook het unieke besluit — op 14 december — Rusland uit de Volkenbond te stoten. Het gebeurde zonder tegenstemmen, zij het met een hoog aantal onthoudingen. Voor de Russen had dit besluit geen betekenis en de Finnen schoten er niets mee op.

Een paar maanden later, na de Duitse *Blitz*, kon men de Volkenbond niet anders noemen dan een clubje van regeringen in ballingschap onder Engelse leiding. De secretaris-generaal dacht dat Duitsland de oorlog had gewonnen en Engeland zich op korte termijn zou overgeven. De Volkenbond zou zich aan de 'nieuwe orde' moeten aanpassen. Een paar Amerikaanse particuliere instellingen nodigden hem uit de bureaus naar Amerika te verplaatsen, bijvoorbeeld naar de universiteit van Princeton, omdat elk ogenblik de onzekere verbinding tussen Genève en de buitenwereld via onbezet Frankrijk kon worden afgesneden. Eerst weigerde Avenol omdat hij alleen maar een uitnodiging van een regering kon aannemen, maar onder Britse druk herzag hij ten dele zijn standpunt en liet de economische en financiële afdelingen overbrengen.

Sinds de nazomer van 1940 lag het werk in Genève vrijwel stil. Vlak bij de kamer van de weinig succesvolle secretaris-generaal waren nog wat vertrekken bezet, evenals de bibliotheek, waar ook nog een paar ambtenaren werkten. De rest van het paleis was leeg en verlaten. In Amerika werd trouwens ook bijna niets meer gedaan; er was geen geld en minder dan honderd man — één zevende deel van het vooroorlogse bestand — zaten niets of weinig te doen.

De achttiende april 1946 zou men *post mortem* constateren dat de Volkenbond opgehouden had te bestaan.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

ZWEDEN

KOUDE VREDE

DRS. PAUL LUYKX

Fotoarchief Spaarnestad

Toen de vier Scandinavische landen in oktober 1939 gezamenlijk verklaarden buiten de oorlog der grote mogendheden te willen blijven, was het voor de meeste van hen niet de eerste keer dat ze de term neutraliteit in de mond namen. Zweden althans deed ervaring op met de problemen van neutraliteit toen het land zich in de negentiende eeuw buiten elke alliantie met grotere Europese staten wilde houden. Op die manier kon Zweden in 1914 buiten de oorlog blijven. Anderzijds illustreert Zwedens neutraliteitspolitiek van 1914—1918 al heel duidelijk hoezeer de mogelijkheid van een land om neutraal, dat wil zeggen onpartijdig, te blijven afhankelijk is van de wil van de oorlogvoerenden om die

Vastbesloten ook ditmaal zijn neutraliteit te handhaven, riep Zweden in 1939 verscheidene lichten onder de wapenen.

neutraliteit te respecteren en tevens van de ontwikkeling van de oorlog zelf: wie wint? Zo was de sympathie van het grootste deel van de Zweedse bevolking tot ongeveer 1917 aan de kant van Duitsland. Met de kentering in de krachtsverhoudingen echter ging in Zweden een 'ommekeer in de neutraliteitspolitiek' gepaard, hoe tegenstrijdig dat woordgebruik ook lijkt; de handel met Duitsland werd ingeperkt, de betrekkingen met de geallieerden verbeterden in allerlei opzichten een aanbod van Duitsland bij

de Duits-Russische vredesonderhandelingen voor Zweden de Alands Eilanden te verwerven, werd door de regering in Stockholm afgeslagen.

De 'collectieve veiligheid' die de in 1919 opgerichte Volkenbond óók de kleinere landen wilde bieden, werd in Zweden niet overal even gunstig ontvangen; ondanks alles was Zweden met zijn neutraliteitspolitiek toch maar buiten de oorlog gebleven. De rechtervleugel in de *Riksdag* en het leger bijvoorbeeld waren dan ook tégen toetreding tot de Volkenbond. En het was vooral aan de onvermoeibare socialist Hjalmar Branting en zijn partij te danken dat Zweden uiteindelijk toch ondertekende. Het belangrijkste be-

zwaar, dat ook door de liberalen en de socialisten werd gedeeld, was en bleef artikel 16 van het Handvest. Dat artikel verplichtte lidstaten, dus óók Zweden, deel te nemen aan eventuele militaire sancties tegen een lid dat de bepalingen van het Handvest overtrad. Daarin lag de kans opgesloten op verplichte deelneming aan wat zou kunnen uitgroeien tot een complete oorlog. Met andere woorden: Zweden zou dan zijn neutraliteitsprincipes wel kunnen begraven. Stockholm schikte zich daarin, maar toen in de jaren dertig het failliet van de Volkenbond alsmaar duidelijker werd (de kwesties Mantsjoerije en Abessinië) en door het uittreden van de Asmogendheden en het toetreden van de Sow-

Hansson aan haar neutraliteit vasthouden, ondanks zware druk van de kant van de Finnen en soms ook van anti-Russische en antibolsjewistische pressiegroepen in eigen land. Ook tegenover de geallieerden, die Finland via Noorwegen-Zweden te hulp wilden komen, nam Stockholm een scherp afwijzende houding aan. Met andere woorden: Zweden wenste niet zelf in de oorlog betrokken te worden. Dat was het enige! Maar als 'neutraal' ook 'onpartijdig' betekent, dan was de Zweedse houding inzake de Winteroorlog beslist niet neutraal te noemen. En daar kwam men ook rond voor uit. Dat Hitler in april 1940 Zweden ontzag, had verschillende oorzaken. Hij vreesde onder

Zweedse mobilisatie wenste, hield Hansson vast aan de noodzaak van 'gewapende' neutraliteit en kondigde tóch de mobilisatie af. Anderzijds dacht de regering er niet aan toe te geven aan geallieerde druk om Noorwegen te hulp te komen. Integendeel, er werd geen materiële hulp aan de Nooren gestuurd, vrijwilligers kregen géén toestemming in Noorwegen te gaan vechten, zelfs werden Noorse soldaten die over de grens kwamen, geïnterneerd. Wél was dat alles geheel volgens de Haagse Conventie, waarin de plichten van de neutrale staat stonden opgesomd, maar letterlijker dan tóén heeft de Zweedse regering die voorschriften nooit uitgelegd. Daar staat dan weer tegenover dat men niet voor Duitse

Associated Press

jetunie de Volkenbond steeds meer het karakter van een 'tegenpartij' ging krijgen, werd de oppositie ertegen in Zweden steeds groter. Mei 1938 verklaarde het land dan ook openlijk tot een onafhankelijk neutraliteitsstreven terug te zullen keren. Wel zou men formeel Volkenbondslid blijven, want uittreden zou als een positief gebaar naar Duitsland kunnen worden uitgelegd.

Zo stond het land er in 1939 eigenlijk zo voor als in 1914. En ook nú weer zou blijken dat een werkelijk onpartijdige neutraliteit een onbereikbaar ideaal was. Onbereikbaar en soms ook ongewenst. Want ten aanzien van de Winteroorlog tussen Finland en de Sowjetunie (1939/40) verklaarde minister van buitenlandse zaken Günther onomwonden: 'Finlands zaak is ónze zaak.' Finland had eeuwenlang deel uitgemaakt van het Zweedse rijk en nog in de twintigste eeuw waren de banden tussen de twee landen zeer hartelijk. Zweden leverde dan ook militaire hulp (artillerie, vliegtuigen, munitie) en de regering stond toe dat meer dan 8000 vrijwilligers zich onder Fins commando gingen plaatsen. Officieel echter bleef de regering

Hoewel neutraal, liet Zweden oogluikend toe dat deze Zweedse vrijwilligers deelnamen aan de strijd van de Finnen tegen Rusland.

andere dat de Zweedse ijzerertsleveranties, waarvan de Duitse oorlogsindustrie zeer afhankelijk was, zouden stokken. Zweden was strategisch op dat moment — 1940 — niet van primair belang, maar vooral: Moskou liet doorschemeren dat het een bezetting van Zweden ongewenst achtte en Hitler vreesde alsnog een Russische invasie in Finland. En had Hitler misschien tóén al bepaalde plannen met Finland? Hoe dan ook, van de Scandinavische landen, die zich neutraal hadden opgesteld, was Zweden het enige dat aan een bezetting ontkwam. De Zweedse neutraliteit van april-juni 1940 zag er echter heel anders uit dan tijdens de Winteroorlog. Misschien vormen die maanden de enige periode van de hele oorlog waarin Zweden het neutraliteitsideaal althans benaderde. Hoewel de regering op dezelfde dag dat de Duitsers Denemarken en Noorwegen binnenvielen (9 april), van de Duitse gezant te horen kreeg dat Berlijn bijvoorbeeld geen

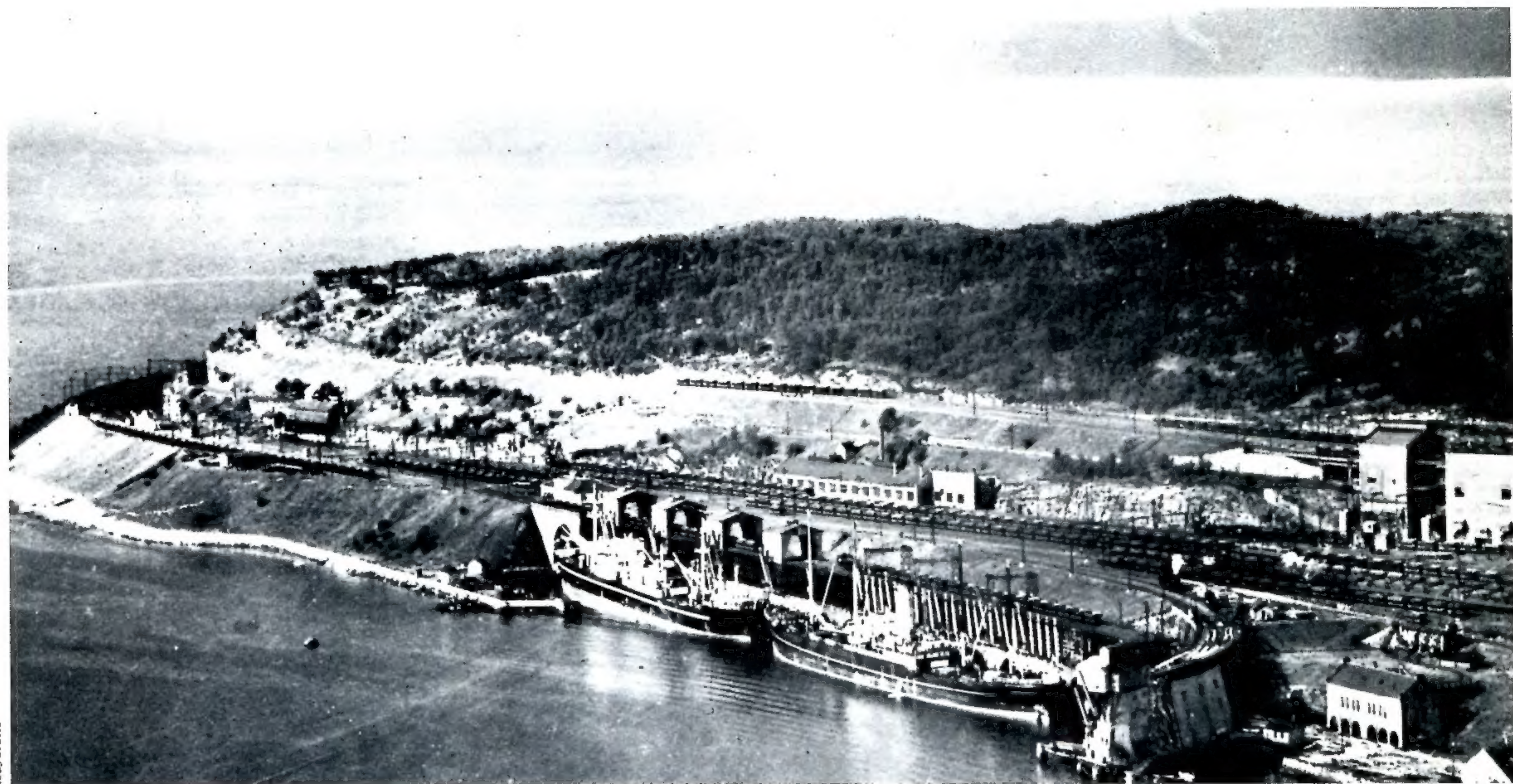
druk bezweek toen Berlijn transport over Zweeds territorium eiste voor Duitse militairen en materieel naar het front bij Narvik in Noord-Noorwegen. Wel herademde men in Zweden toen de strijd aan dat front begin juni afliep. Toch kon de regering op de duur geen weerstand bieden aan de Duitse druk. Voor de aflossing van de Duitse troepen in Noorwegen wenste Berlijn gebruik te maken van de transportmogelijkheden in Zweden en in juni nog kwam het tot onderhandelingen. 8 juli 1940 werd een overeenkomst gesloten die het vervoer van militair personeel en oorlogsmaterieel van en naar Noorwegen toestond. Voor wat het materieel betreft, zou iedere keer opnieuw toestemming gevraagd (en gekregen) moeten worden; ten aanzien van het vervoer van militairen werd vastgesteld dat vanuit Trelleborg in het zuiden dagelijks een trein met 500 man telkens op en neer zou rijden naar Kornsjö aan de Noorse grens en elke wéék een met 1500 man heen en terug naar Riksgränsen, helemaal in het noordwesten. Bovendien zou ook vervoer van Zuid- naar Noord-Noorwegen via Zweedse spoorlijnen plaatsvinden, omdat

het Noorse net zich niet zover uitstreckte. Wél zou er tussen aan- en afvoer een zeker evenwicht moeten bestaan, zodat men nooit zou kunnen zeggen dat Zweden voor de versterking of uitbreiding van het front in Noorwegen verantwoordelijk was. Dit alles was in strijd met het Volkenrecht, dat leed geen twijfel. De argumenten die minister Günther gebruikte om deze politiek te verdedigen, waren niet sterk, maar onthulden veel. Ná 'Narvik' konden de Noorse belangen door dergelijke transporten niet meer geschaad worden, verklaarde hij, maar bovendien gaf hij toe dat 'elke neutraliteitspolitiek zijn grenzen heeft'. Het was 'force majeure' voor Zweden en de regering offerde een stuk neu-

daarvoor vervanging zoeken in het door Duitsland bezette Europa en — tot juni 1941 — in de Sowjetunie.

Hoe stond het Zweedse publiek nu tegenover deze regeringspolitiek van — noodgedwongen — toegeven aan Duitse eisen? Over het algemeen genomen kan men zeggen dat de concessies ervaren werden als het offer dat men voor de non-belligerentie moest brengen en werd de regeringspolitiek goedgekeurd. Nu is de oorlog voor een democratie altijd een hachelijke zaak, ook voor een neutrale democratie. Er deden zich, vooral tot 1943, nogal eens moeilijkheden voor, met name met de pers. Die was vrij om bijvoorbeeld over de situatie in Duitsland en in de

logsjaar mocht het Zweedse Rode Kruis Scandinavische geïnterneerden uit de Duitse concentratiekampen in Neuengamme bij Hamburg bijeenbrengen, waar zij werden verzorgd en naar Zweden doorgestuurd. Dan spreken we echter over 1945. Veel eerder al had een 'omslag in de neutraliteit' plaatsgevonden, namelijk toen de oorlog er voor Duitsland steeds minder rooskleurig begon uit te zien. Globaal gezegd, herfst 1942 tot voorjaar 1943. De Zweedse controle op de transporten breidde zich in deze periode uit, het vervoer van extra-troepen naar Noorwegen werd begin 1943 geweigerd, terwijl het, mede ten gevolge van Engels-Amerikaanse druk, in augustus 1943 tot een vol-

traliteit op om buiten de oorlog te kunnen blijven.

Bij verschillende gelegenheden werden de Duitse transportrechten bovendien nog uitgebreid of verbeterd. De voorbereidingen voor 'Operatie Barbarossa' bijvoorbeeld eisten vervoer van troepen en materieel van Noorwegen naar Finland. Ook dát werd toegestaan. Een van de meest geruchtmakende concessies echter betrof het vervoer van een complete divisie naar Finland, in de zomer van 1941. De Duitsers waren zo handig geweest het verzoek voor dat transport ook door Finland te laten ondertekenen: de divisie zou immers ook dat met Zweden bevriende land tegen Rusland gaan verdedigen... Ook inzake de buitenlandse handel moet men spreken van een 'gekleurde neutraliteit'. De omvang van de ijzerertsexport naar Duitsland was nog in 1943 groter dan in de jaren vóór en tijdens de wereldoorlog het geval was geweest en bedroeg toen meer dan 50% van de totale Duitse ijzerertsimport. Ten gevolge van de blokkade van het Skagerrak lag de handel met de Angelsaksische landen zo goed als stil en moest Zweden

Hitler ontzag Zweden onder andere om zijn ijzererts, dat verscheept werd via deze haven: die van de Noorse stad Narvik.

bezette gebieden te schrijven wat ze wilde. Anderzijds wenste de regering Duitsland zo weinig mogelijk te provoceren. Daar lag dus een conflictgebied en enkele honderden keren nam de minister van justitie boeken of edities van kranten in beslag, als die naar zijn mening 'onjuiste berichtgeving' over Duitsland of bezet Europa bevatten. Vooral werden links-liberale, sociaal-democratische en communistische kranten getroffen.

Tegenover de kritiek die in verband met dit alles wel tegen de Zweedse regering gericht werd, moet men echter ook erkennen dat de regering in humanitair opzicht, op grond van haar positie als neutrale mogendheid, het nodige heeft kunnen presteren. Ongeveer 80.000 Finse kinderen vonden tijdens de oorlog een goed onderkomen in Zweden en bijna 200.000 vluchtelingen uit Denemarken, Noorwegen, de Baltische landen en Fins-Lapland werden gastvrij opgenomen, evenals 7500 Deense joden. In het laatste oor-

ledige stopzetting van die transporten kwam. Eveneens bewerkten Angelsaksische verzoekers dat de export, vooral van kogellagers, naar Duitsland in 1943 sterk verminderde en in 1944 geheel stil kwam te liggen. In datzelfde jaar werden ook de verzetsbewegingen in Noorwegen en Denemarken vanuit Zweden met wapens en andere materiële hulp gesteund en konden een Noorse en Deense politiemacht (uit vluchtelingen samengesteld) op Zweeds territorium getraind worden om na de te verwachten Duitse overgave in die landen orde en rust te herstellen. Dat alles was evenzeer in strijd met het Volkenrecht als de concessies aan Duitsland en men kan er even zoveel pogingen van de Zweedse regering in zien met de veranderende oorlogsomstandigheden rekening te houden. En dat leidt dan tenslotte tot de al eerder vermelde conclusie: dat Zweden er wél in geslaagd is zich buiten de oorlog te houden, maar dat dat slechts mogelijk was door zijn neutraliteit in te perken en door zelfs een zekere mate van partijdigheid te accepteren; en welke partij begunstigd werd, liet men vooral van de oorlogsfortuin afhangen.

SPANJE EN PORTUGAL

FASCISME IN DE MARGE

DR. F. CARRASQUER

Associated Press

In het algemeen wordt aangenomen dat de twee Iberische landen, Spanje en Portugal, in de Tweede Wereldoorlog door hun vooruitziende blik of hun historische 'flair' hun neutraliteit hebben behouden. Ze zouden óf toen al bang zijn geweest dat Duitsland uiteindelijk de oorlog zou verliezen, óf ze waren te nuchter om zich te laten meeslepen door het koortsachtige optimisme van Hitler ten tijde van de spectaculaire, grootse triomfen van de *Wehrmacht*. Toch was dit niet het geval.

Zowel Spanje als Portugal, of concreter gesteld: zowel Franco als Salazar hoopten vurig op een overwinning van de Asmogendheden en aanvankelijk waren beiden er ook van overtuigd dat Hitler zou winnen. Pas toen ze geconfronteerd werden met de harde feiten en ze inzagen dat ze met hun ver doorgevoerde Duitsgezindheid op het verkeerde paard hadden gewed, besloten zij — zij het noodgedwongen — een tegemoetkomende houding ten opzichte van de geallieerden aan te nemen.

Spanje was strategisch gezien ongetwijfeld van groter en directer belang voor Hitlers plannen dan Portugal, al was het alleen maar vanwege Gibraltar. Het is bekend dat Duitsland en Italië met hun hulp aan Franco de belangrijkste bijdrage hebben geleverd aan de overwinning van de Caudillo. Dat Franco na alle materiële en morele hulp van Duitsland en Italië zijn beschermers en 'geloofsgenoten' op dezelfde wijze wilde bijstaan, is te begrijpen.

De nederlaag van Frankrijk in juni 1940 veroorzaakte grote vreugde in Spaanse regeringskringen. De neutraliteit die Franco's eerste minister van buitenlandse zaken, graaf Jordana, had voorgestaan, werd gewijzigd in 'non-belligerentie', een eufemisme waarvan ook Mussolini, in afwachting van het moment waarop hij aan de oorlog kon deelnemen, gebruik had gemaakt. Omstreeks die tijd werd Tanger bezet 'omdat zijn neutraliteit beschermd moest worden'. Engeland werd door de pers heftig aangevallen en in heel Spanje werden betogingen gehouden ter ondersteuning van de Spaanse aanspraken op Gibraltar, Marokko, Tanger en Oran. Toen Sir Samuel Hoare in zijn functie van Britse ambassadeur in Madrid aankwam, werd hij onmiddellijk met een van deze betogingen geconfronteerd. En bij de aankomst van de Duitse troepen in Hendaye meldde de Spaanse pers dat ze door San Sebastian en enkele andere steden zouden

defileren, maar wellicht dank zij de protesten van Sir Samuel Hoare ging het defilé niet door. In zijn traditionele rede op de achttiende juli — de 'Dag van de Overwinning' — van datzelfde jaar schroomde Franco niet openlijk zijn vreugde te uiten over de Duitse overwinning; bovendien maakte hij van de gelegenheid gebruik om te herinneren aan zijn territoriale eisen. De ambassadeur van de Verenigde Staten, Alexander Weddell, arriveerde de tiende juli te Madrid. Hij vroeg de Spaanse minister van buitenlandse zaken, Beigbeder, of het nog zin had hulp aan te bieden in ruil voor het bewaren van de neutraliteit; het antwoord liet op zich wachten, het duurde twaalf dagen

vóór Franco hem wilde ontvangen. Toen hij dat deed, zei hij hem dat de overwinning van Duitsland zeker was en zeer nabij en sprak hij over de verdeling van het Britse en het Franse rijk tussen Duitsland, Italië en 'andere landen' (waarbij hij liet doorschemeren dat Spanje tot die 'andere landen' behoorde). Toen Weddell hem wees op de Amerikaanse hulp en hem herinnerde aan de kritieke voedselpositie, verklaarde Franco dat de situatie niet meer zo kritiek was, hetgeen gelijk stond met afwijzing van de hulp. Tegen Hoare verklaarde hij dat Spanje niets nodig had van het Britse Imperium en hij vroeg hem waarom Engeland doorging met het voeren van een oorlog die het toch niet

Links: een opmerkelijke foto van de Britse ambassadeur in Madrid, Hoare (zonnebril), die tijdens het defilé op Franco's 'Dag van de Overwinning' (18 juli 1940) met alle anderen de fascistische groet brengt.

Rechtsboven: kort na de capitulatie van de Fransen verschenen de eerste Duitse militairen aan de Spaanse grens. Al gauw werden de straatversperringen opgeruimd.

Rechts: de aankomst van de Duitsers aan de Spaanse grens kreeg officieel aandacht. Op de internationale brug bij Hendaye wordt een Duitse generaal welkom geheten door de Spaanse legeraanvoerder Lopez Pinto.

kon winnen. Op 15 juli 1940 had generaal Vigón een onderhoud met Hitler in het kasteel van Acoz om hem uit naam van Franco de lijst van gebieden waarop Spanje aanspraak maakte, aan te bieden. Op de negentiende van diezelfde maand reeds bood de Spaanse ambassadeur in Berlijn, admiraal Mogaz, een memorandum aan waarin Spanje toezegde aan de oorlog te zullen deelnemen na een passende periode van voorbereiding, op voorwaarde dat Duitsland dan de levering van het noodzakelijke oorlogsmaterieel, voedsel en grondstoffen voor zijn rekening zou nemen. Spanje stelde als eisen: Marokko onder Spaans protectoraat, de streek Oran in Algerije, uitbreiding van het

uiteenzette, komen neer op de bange voorgevoelens die Franco en Serrano Suner in de daaropvolgende maanden ten opzichte van de Duitse pressie koesterden. Kort samengevat kwam de verklaring van Stöhrer hierop neer: als Spanje mocht besluiten deel te nemen aan de oorlog, kon het volgende gebeuren: Engeland zou hen vóór zijn en de Gibraltarzone uitbreiden, zodat de verovering ervan veel moeilijker zou worden; de Engelsen zouden de Canarische Eilanden aanvalen, wellicht ook de Balearen, en een front vormen in Portugal; anderzijds zouden de strijdkrachten van De Gaulle vanuit Noord-Afrika tussenbeide kunnen komen. Maar als de oorlog werd voortgezet, zouden zich voor-

al ook binnenlandse opstanden kunnen voordoen. Dit laatste zal wellicht het voornaamste argument voor Franco zijn geweest. Hij wist dat wanneer hij zich bij de Asmogendheden zou aansluiten, hij geen enkele kans had aan de macht te blijven wanneer de geallieerden zouden winnen, hetgeen al hier en daar werd gevreesd. Uit zijn houding tegenover Hitler tijdens het bekende onderhoud van 23 oktober 1940 te Hendaye blijkt dat ook hij daar bang voor begon te worden. Tijdens dit gesprek was Franco niet zo listig als wel wordt beweerd. Franco kon niet anders doen dan zich zo min mogelijk vastleggen. In de eerste plaats omdat hij reden had te twijfelen aan het spoedige einde van

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Na de Duitse inval in de Sowjetunie vonden in Madrid anticomunistische betogingen plaats, waarbij om vrijwilligers werd gevraagd.

Links: de 'Blauwe Divisie' was een eenheid van Spaanse vrijwilligers die onder andere werd ingezet aan het Leningradfront.

Spaanse grondgebied in de Sahara tot de twintigste breedtegraad en in Guinee de kustgebieden tussen de Nigermond en kaap Lopez.

Op het moment dat Franco met het voorstel kwam om met de Asmogendheden aan de oorlog deel te nemen, werd Hitlers aandacht volledig in beslag genomen door de voorbereidingen voor de veldtochten tegen Rusland in het daaropvolgende voorjaar; het Zuiden werd door hem verwaarloosd. En toen Hitler zijn Iberische pionnen had kunnen gebruiken voor zijn campagne in Noord-Afrika, was het te laat. Al had Franco nog zo graag gewild, hij kon geen vinger uitsteken om de oorlogvoerende Asmogendheden te helpen. Spanje zou ook in de plannen voor operatie 'Zeeleeuw' een belangrijke rol kunnen spelen. Op 2 augustus deelde Von Ribbentrop aan Von Stöhrer, zijn ambassadeur in Spanje, vertrouwelijk mee dat hij de mogelijkheden van het plan moest bestuderen. De bezwaren tegen het plan die Von Stöhrer in zijn antwoord van de achtste van dezelfde maand reeds

DE ARK

Ik staarde naar het schip. Het lag hel verlicht een eind van de kade af op de Taag. Hoewel ik al een week in Lissabon was, was ik nog altijd niet aan het zorgeloze licht van deze stad gewend geraakt. In de landen waar ik vandaan kwam, lagen de steden er 's nachts zo zwart bij als kolenmijnen en een lantaarn in de duisternis was gevaarlijker dan de pest in de middeleeuwen. (...) Het schip maakte zich gereed voor de reis alsof het een ark was ten tijde van de zondvloed. Het was een ark. Ieder schip dat in deze maanden van het jaar 1942 Europa verliet, was een ark. De berg Ararat was Amerika en het water steeg dagelijks. Het had Duitsland en Oostenrijk al lang overspoeld en stond hoog in Polen en in Praag; Amsterdam, Brussel, Kopenhagen, Oslo en Parijs waren er reeds door verzvolgen, de steden van Italië stonken ernaar en ook Spanje was niet langer veilig. De kust van Portugal was de laatste toevlucht geworden voor de vluchtelingen voor wie gerechtigheid, vrijheid en tolerantie meer betekenden dan vaderland en existentie. Wie van hier het Beloofde Land Amerika niet kon bereiken, was voorgoed verloren. (...)

Ik was 's middags in het casino van Estoril geweest om te spelen. Ik bezat nog een goed pak en men had mij er binnengelaten. Het was een laatste poging geweest om het noodlot om te kopen. Onze Portugese verblijfsvergunning liep over enkele dagen af en Ruth en ik hadden geen andere visa. Het schip dat op de Taag lag, was het laatste waarmee wij in Frankrijk gehoopt hadden New York te bereiken; maar het was sinds maanden uitverkocht en behalve de Amerikaanse inreisvergunning had ons dan toch ook de meer dan driehonderd dollar voor de passage ontbroken. Ik had geprobeerd tenminste het geld in mijn bezit te krijgen op de enige manier waarop dat hier nog mogelijk was — met spelen. Het was zinloos geweest, want zelfs al had ik gewonnen, dan zou er toch nog een wonder hebben moeten gebeuren om op het schip te komen. Maar op de vlucht en in vertwijfeling en gevaar leer je in wonderen geloven; anders zou je bezwijken. Ik had van de tweeënzestig dollar die wij nog bezeten hadden, er zesenvijftig, ik weet niet hoe, verloren.

(Uit: 'Die nacht in Lissabon' van E. M. Remarque — Van Dishoeck, van Holkema & Warendorf N.V., Bussum, 1958)

de oorlog, aangezien Hitler Engeland alles-behalve overwonnen had; in de tweede plaats omdat Franco niet precies zag wat voor voordeel hij zou hebben als hij deelnam aan de oorlog, omdat Hitler reeds zijn afspraken had met Vichy; en in de derde plaats omdat Engeland en de Verenigde Staten Franco aanboden hem te redden van een bankroet in ruil voor een olieverdrag, graanleveranties en de export van wolfram. Bovendien waren ze bereid veel meer te betalen dan de Duitsers voor dit kostbare strategische metaal. Maar niettemin kwam Franco's besluit om zich niet in de oorlog te mengen pas méér dan een maand later. Onmiddellijk na het gesprek met Hitler ondertekende hij een protocol

gen heel goed dat ze Spanje ervan konden weerhouden zich in de oorlog te mengen juist door het door de moeilijke situatie van dat jaar — een van de meest kritieke uit zijn moderne bestaan — heen te helpen. Churchill's instructie aan Hoare luidde: *'Don't boggle, but feed.'* Kortom, wie zou het aandurven in de gegeven situatie van het nog lang niet gepacificeerde Spanje zich bloot te stellen aan het gevaar van opstanden, uitbreiding van de nog steeds bestaande guerrilla's enzovoort? Of zoals Serrano Suner korte tijd later tegen Hitler in Berchtesgaden zei: 'Een korte oorlog, eindigend in een overwinning, zou gunstig zijn voor het regime, maar een lange oorlog...' Franco kon zich

verwantschap met Hitler en Mussolini, de overwinning van de Asmogendheden wenste en de Duitse inval in Rusland toejuichte. Zoals ook niemand eraan twijfelt dat met zijn instemming, zijn medewerking zelfs, Portugezen werden aangeworven voor de Blauwe Divisie, die op bevel van Franco aan de zijde van de troepen van Hitler aan het Oostfront ging vechten. Maar toen het duidelijk werd dat de Asmogendheden de overwinning niet zouden behalen, verzette Salazar discreet en geleidelijk de bakens. Tegelijkertijd begon hij (net als Spanje) enkele van de uiterlijke kenmerken op te ruimen die eraan herinnerden dat zijn regime fascistische trekken had. Hij zorgde ervoor zijn maatregelen te treffen om

Associated Press

waardoor Spanje zich aansloot bij het Staal-pact en zich verbond toe te treden tot het Driemogendhedenpact; tenslotte verplichtte het zich deel te nemen aan de oorlog op een tijdstip dat in gezamenlijk overleg met Duitsland en Italië zou worden vastgesteld. Maar de argumenten van Von Stöhrer, de tegen-slagen van Italië in Griekenland en Egypte, en misschien in de eerste plaats de pressie die de geallieerden op hem uitoefenden, deden Franco van het avontuur afzien. De Duitsers wilden hem immers pas bijstand verlenen wanneer hij zich in de oorlog zou hebben be-given, dat wil zeggen wanneer hij niet meer terug kon. De Angelsaksen — Engeland en de Verenigde Staten — begrepen daarente-

De Portugese premier Salazar was handig genoeg om geleidelijk aan en heel discreet de bakens te verzetten, toen duidelijk werd dat de As de oorlog ging verliezen.

zuike avonturen niet veroorloven. Hij beperkte zich er dan ook toe 'vrijwilligers' te zenden: de 'Blauwe Divisie', die hij later door liet gaan voor 'kruisvaarders van het christelijke Westen tegen het communisme.'

Wat Portugal betreft: men beweert dat Oliveira Salazar al in de jaren dertig het portret van Mussolini in zijn werkkamer had hangen. Hoe het ook zij, niemand zal eraan twijfelen dat Salazar, gezien zijn ideologische

een goede 'westerse democratie' te worden. De belangrijkste gebeurtenis in dit verband was misschien wel de toestemming aan Groot-Brittannië, in oktober 1943, voor de vestiging van luchtmachtbases op de Azoren. Maar desondanks beval de Portugese regering op 3 mei 1945 dat er op de ochtend van de vierde mei van alle officiële gebouwen half-stok gevlagd moest worden, ten teken van rouw om de dood van Hitler. De dictators Salazar en Franco hebben dus behalve het feit dat ze enorm veel geluk hebben gehad, vooral dit gemeen dat ze beiden hetzelfde doel nastreefden: aan de macht blijven, hoe dan ook, ongeacht met wie, tegen wie en dank zij wie.

IERLAND

NEUTRAAL TEGEN ENGELAND

A. A. J. SINNER

Keystone

De Ierse president De Valera inspecteert een erewacht van landgenoten die in 1916 deelnamen aan de Paasopstand, tijdens welke de Ierse Republiek werd uitgeroepen.

Al ver voor het uitbreken van de oorlog had Engeland zich bezorgd afgevraagd wat Ierland zou doen als het ooit tot een krachtmeting tussen Brittannië en nazi-Duitsland zou komen. Door alle eeuwen heen, sinds de Engelsen in de tweede helft van de twaalfde eeuw, geruggesteund door een pauselijke bul, Ierland tot een deel van hun koninkrijk hadden gemaakt, waren de opstandige Ieren de bijna natuurlijke bondgenoten van Englands vijanden geweest; tijdens de oorlogen met Spanje, in de Napoleontische tijd en tenslotte tijdens de Eerste Wereldoorlog. In 1916 had de Ier Sir Roger Casement met de Duitsers onderhandeld over wapenleveranties voor de Ierse vrijheidstrijd. De Engel-

sen hadden Casement gegrepen en ter dood gebracht. Daarop was de Paasopstand gevolgd; toen Engeland alle moeite deed om de Duitse legers in Frankrijk te weerstaan, moest het in de rug een revolte dempen. Sindsdien was er wel wat ten goede veranderd. De Ieren hadden zelfbestuur gekregen. Zij hadden vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog een eigen grondwet afgekondigd, die ook door Engeland werd erkend. De welwillendheid van Engeland was zover gegaan, dat het in 1938 zijn

vlootbases aan de westkust van de Ierse Republiek had ontruimd.

Het was de bittere rente van een onbetaalbare rekening uit het verleden. In religieus opzicht kwam de rooms-katholieke bevolking in de verdrukking, toen Engeland in de zestiende eeuw in de zes Noordierse graafschappen grote nederzettingen van Engelse kolonisten plantte om zich te verzekeren van de trouw aan de anglicaanse staatskerk. In economisch opzicht buiten Engelse grootgrondbezitters het land eeuwenlang meedogenloos uit als wingewest. In de negentiende eeuw bereikte de ellende van het Ierse volk zijn hoogtepunt. Hongersnood deed op

grote schaal zijn intrede. Dit was het gevolg van overbevolking, terwijl tot overmaat van ramp de teelt van de aardappel — het volksvoedsel bij uitstek — door een geheimzinnige plantenziekte keer op keer mislukte. Tienduizenden stierven de honger dood. Miljoenen anderen ontvluchtten het land door emigratie naar het gehate Albion en vooral naar de Verenigde Staten.

Het streven van de zesentwintig graafschappen die in 1922 de republiek Ierland waren gaan vormen, was erop gericht de zes noordelijke graafschappen, die een deel van het Britse rijk waren gebleven, te 'bevrijden'. In de eerste jaren was daar ten gevolge van binnenlandse twisten in de republiek niet zoveel van gekomen, maar toen in 1932 de vrijheidsheld De Valera de leiding van de republiek kreeg, werd door politieke druk en terroristische middelen aan de 'bevrijding van het noorden' weer volle aandacht besteed. Engeland was niet bij machte aan deze eis tegemoet te komen, wilde het niet de honderdduizenden protestanten verraden, die — eenmaal onder de republiek — vervolging moesten vrezen.

Engeland zat met deze onhanteerbare situatie toen het op 3 september 1939 in oorlog raakte met Duitsland. In de voorafgaande maanden had het ondergrondse leger van Ierse vrijheidsstrijders bij wijze van waarschuwing al een reeks bomaanslagen gepleegd, die in Engeland en Noord-Ierland grote schade en enkele slachtoffers hadden gebracht. De Ierse regering had zich van die aanslagen gedistantieerd en toen de oorlog uitbrak, verklaarde Ierland zich neutraal, evenwel met de waarschuwing aan Engeland dat de republiek zou blijven ijveren voor de bevrijding van Noord-Ierland. In feite begunstigde de Ierse neutraliteit de Duitsers; er werden contacten gelegd met de *Abwehr* en het Duitse gezantschap in Ierland werd een rijke bron voor Duitse spionage.

Hoewel het Ierse leger weinig voorstelde, durfde Engeland geen militaire maatregelen tegen de republiek te treffen uit angst dat de Duitsers daarin een aanleiding zouden vinden om de Ieren te hulp te komen en via Ierland hun aanval op Engeland zouden lanceren. De Amerikanen echter zonden in februari 1944 de Ierse regering een nota waarin stond dat de Ierse neutraliteit alleen in het voordeel van Duitsland werkte en dat die neutraliteit grote schade berokkende aan Engeland, hoewel Ierland economisch geheel afhankelijk was van dat land. De Ierse regering legde de nota naast zich neer. Maar inderdaad was Eire in economisch opzicht met handen en voeten aan Engeland gebonden. Ook tijdens de oorlog kon de Ierse volkshuishouding zich niet onafhankelijk opstellen van haar vroegere overheerser. Weliswaar was de voedselvoorziening er beter dan in Engeland en Noord-Ierland, maar zulke essentiële sectoren als het vervoerswezen en de energievoorziening konden het toch niet stellen zonder de helpende hand van Engeland. Het permanente euvel van de werkloosheid in eigen land leidde er voorts toe dat honderdduizenden Ierse arbeiders naar Engeland trokken, waar hun ruimschoots emplooi werd geboden in de oorlogsindustrie. Tot grote woede van de Ierse politici

trokken bovendien ongeveer 50.000 Ierse vrijwilligers de Engelse wapenrok aan. Zij werden na de oorlog bij hun terugkeer in het vaderland gerechtelijk vervolgd op grond van de beschuldiging dat zij de Ierse neutraliteit in gevaar hadden gebracht.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog slaagde Ierland er evenmin als voorheen in zijn nationale en economische problemen de baas te worden. De republiek, verwrongen in een eng nationalisme en in een overleefde rooms-katholieke maatschappijtheorie, kwam in een moeilijk te dragen isolement, dat nog verscherpt werd door de belangstelling die De Valera had voor de corporatieve staat van Salazar. Soms zochten de Ieren zelf dat isole-

Mirrorpic

Topical Press

Premier Eamon de Valera, in de Tweede Wereldoorlog regeringsleider van zijn land.

Geheel boven: Sir Roger Casement.

ment op; zo werd de Ierse vakbond door de regering gedwongen de band met de Britse *trade unions* te verbreken. Na 1945 was de hereniging van Noord en Zuid onbereikbaar dan ooit. Noord-Ierland had als deel van Engeland 'de goede strijd gestreden' en dat versterkte het zelfbewustzijn van de protestantse meerderheid, die de katholieke minderheid in Noord-Ierland het gelag liet betalen.

Tot in onze dagen.

AAN HET IERSE VOLK

Ierse mannen en vrouwen! In de naam van God en van de gestorven generaties, van wie het zijn oude traditie van nationale saamhorigheid heeft ontvangen, roept Ierland door ons, zijn kinderen, naar zijn vlag en grijpt het naar zijn vrijheid. Na zijn mannen georganiseerd en geoefend te hebben in zijn geheime revolutionaire organisatie, de Ierse Republikeinse Broederschap, en in zijn bovengrondse militaire organisaties, de Ierse Vrijwilligers en het Ierse Burgerleger; na zijn discipline geduldig vervolmaakt te hebben en vastberaden te hebben gewacht op het geschikte ogenblik om naar buiten te treden, acht Ierland dat ogenblik nu aangebroken en slaat het toe, in het volste vertrouwen op de overwinning en gesteund door zijn kinderen in ballingschap in Amerika en door dappere bondgenoten in Europa, maar toch in de eerste plaats steunend op zijn eigen kracht.

Wij verklaren dat het volk van Ierland het recht bezit op het eigendom van zijn land, op de vrije beschikking over het Ierse lot, op zijn soevereiniteit en zijn instandblijving. De langdurige onderdrukking van dat recht door een buitenlandse mogendheid en haar regering heeft het niet uitgewist en het kan ook nooit uitgewist worden, tenzij door de vernietiging van het Ierse volk. In iedere generatie is het Ierse volk opgekomen voor zijn recht op nationale vrijheid en soevereiniteit: zesmaal gedurende de laatste driehonderd jaar heeft het dit recht verdedigd met de wapens in de hand. Ons beroepend op dit fundamentele recht en het voor het front van de wereld opnieuw gewapenderhand verdedigend, roepen wij hierbij de Ierse Republiek uit als een Soevereine Onafhankelijke Staat en wijden wij ons leven en de levens van onze wapenbroeders aan de zaak van haar vrijheid, haar welzijn en haar verheffing onder de naties.

De Ierse Republiek vraagt hierbij om de trouw van iedere Ierse man en vrouw; ze heeft er recht op. De Republiek garandeert de godsdienstige en burgerlijke vrijheden; ze garandeert gelijke rechten en gelijke kansen voor al haar burgers en verklaart vastberaden te zullen streven naar het geluk en de welvaart van de gehele natie en van allen die er deel van uitmaken, al haar kinderen in gelijke mate liefhebbend en alle verschillen afwijzend die in het verleden door een vreemde regering zorgvuldig in stand zijn gehouden en die verwijdering hebben gebracht tussen een minderheid en een meerderheid. (...) Wij plaatsen de zaak van de Ierse Republiek onder de bescherming van de Almachtige God, wiens zegen wij afsmeken over onze wapens, en bidden dat niemand die deze zaak dient, ze onteren zal door lafheid, onmenselijkheid of plundering. In dit verheven uur moet de Ierse Natie door haar moed, haar discipline en door de bereidheid van haar kinderen zich op te offeren voor de goede zaak, zichzelf waardig tonen voor de verheven taak waartoe zij is geroepen.

(Uit de Ierse onafhankelijkheidsproclamatie van 1916)

HET VATICAN

DE KERK IN HET MIDDEN

PROF. DR. J. VAN LAARHOVEN

Vier weken na de Duitse inval in Nederland en België schreef de Romeinse curiekardinaal Tisserant aan de aartsbisschop van Parijs, Suhard: 'Ik vrees dat de geschiedenis aan de Heilige Stoel slechts verwijten zal dat hij een politiek heeft gevoerd van gemakzucht voor zichzelf, en niet heel veel meer. Dat is uitermate triest, vooral wanneer men Pius XI heeft meegemaakt.'

Tijdgenoten zijn niet altijd de meest betrouwbare getuigen; toen de Franse kardinaal deze bittere brief schreef, was hij zeker onder de indruk van de oorlogssituatie in zijn vaderland, dat reeds voor een deel onder de voet was gelopen door de Duitse legers; bovendien had hijzelf kort tevoren een mo-

verklaringen ten spijt), blijkt dat het de nazi's vooral ging om een soort morele, internationale erkenning en om de adhesie van de Duitse katholieken. Ze zijn wat dat laatste betreft aanvankelijk geslaagd, getuige de houding van de meeste katholieke theologen, bisschoppen en politici in de jaren 1933/1934. Weliswaar zijn daarna de ogen opengegaan en kwam er, zij het schaars, ook van katholieke zijde verzet. Pacelli zelf had, alleen al tussen 1935 en 1937, meer dan zestig protestnota's gestuurd aan officiële Duitse instanties. Dit speelde zich echter grotendeels af achter de diplomatieke schermen; voor de buitenwereld bleven er vermoedens bestaan van een zekere welwillendheid ten Vaticane

Heel deze voorgeschiedenis van de jaren dertig zou moeten meespelen in de beoordeling van het Vaticaan als neutrale mogendheid tijdens de Tweede Wereldoorlog. Men mag het Vaticaan echter beslist niet vereenzelvigen met de kerk; het zou betekenen dat fouten of gebreken van een centrale bestuursinstantie per se genoteerd zouden moeten worden op de lijst van tekortkomingen van de katholieken tijdens de oorlog. Dat zou én onrechtvaardig én onhistorisch zijn. Men vergeet dan bijvoorbeeld de vele, vaak anonieme christenen, die op grond van hun geloofsovertuiging en hun gewetensplicht in het verzet zijn gegaan, of de duizenden priesters die hun leven lieten vanwege een moedig

rele nederlaag geleden bij Pius XII, die hij gesmeekt had een krachtig protest te laten horen tegen de moraal van het '*Befehl ist Befehl*' en te wijzen op de christelijke plicht van het persoonlijk geweten. De paus had geweigerd, overtuigd dat de leer van de katholieke kerk duidelijk genoeg was.

Hij kon daarvoor verwijzen naar duidelijke principiële uitspraken van zijn voorganger Pius XI (1931: 'Non abbiamo bisogno' tegen het fascisme; 1937: 'Mit brennender Sorge' tegen het nationaal-socialisme). Hijzelf, toen nog staatssecretaris Eugenio Pacelli, zal daar zeker de hand in hebben gehad. Daar stond echter ook wel iets tegenover! Kon men de Lateraanse Verdragen van 1929 met Mussolini nog uitleggen als een uit de weg ruimen van een ongelukkige, overjarige 'Romeinse kwestie'? De onverholen sympathie die het Vaticaan ten toon spreidde ten gunste van het Franco-regime was velen een ergernis. Sinds 20 juli 1933 was er dan nog het beruchte *Reichskonkordat* met de kersverse Hitlerregering; uit de geschiedenis van de onderhandelingen, begonnen op initiatief van Rome (alle latere

Pius XII zegent na een luchtaanval op zijn karakteristieke wijze een aantal Italianen.

Rechts: een scène uit Hochhuths stuk 'Der Stellvertreter', waarin hij de houding van het Vaticaan tijdens de oorlog hekelt.

Vorige pagina: de Zwitserse Garde, de praal van een machtige doch aarzelende neutrale.

tegenover rechtse regimes, dit te meer daar de scherpe anticommunistische houding zowel van Pius XI als van Pius XII meer dan voldoende bekend was; de encycliek tegen het goddeloze bolsjewisme van 19 maart 1937, twee dagen voor de publikatie van 'Mit brennender Sorge', (een Vaticaanse handigheidsje van de eerste orde!), was dan ook met gejuich ontvangen door de 'Völkischer Beobachter'. En dat Rome niet in het openbaar reageerde op de berichten over Duitse gruwelen bij de inval in Polen en over concentratiekampen in Duitsland, werd toen al, maar veelal binnenskamers, door sommige katholieken, onder wie Tisserant, uitgelegd als diplomatiek opportunisme van de curie.

kanselwoord of hun steun aan verzetsbewegingen; men vergeet dan de herderlijke brieven van bijvoorbeeld de Nederlandse bisschoppen of die driehonderd Franse aalmoezeniers die meetrokken met de in Duitsland gedwongen tewerkgestelden en uit wier ervaring nog tijdens de oorlog het initiatief van de *prêtres-ouvriers* voortkwam.

Als hoofd van het miniatuurstaatje Città del Vaticano, betekende een neutrale houding van de paus natuurlijk niets in vergelijking met de neutraliteit van bijvoorbeeld Zweden of Spanje-Portugal. Maar als symbool van ongeveer 500 miljoen katholieken konden Pius XII en zijn omgeving, alleen reeds door uiting te geven aan hun sympathie of antipathie, reële invloed uitoefenen. De diverse partijen hebben dan ook gedongen naar hun gunst en getracht hen te beïnvloeden: Duitsland heeft, zelfs op de kritiekste momenten, de diplomatieke betrekkingen nooit verbroken; Roosevelt benoemde een persoonlijke ambassadeur bij de paus; Engeland en Vichy-Frankrijk onderhielden nauwe relaties. Het Vaticaan was een knooppunt van

internationale contacten en een verzamelplaats van nieuws uit de hele wereld.

Pius XII heeft van deze situatie zo goed mogelijk gebruik proberen te maken, vooral als bemiddelaar ten behoeve van de slachtoffers van de oorlog en als stimulator van hulpverlening en internationale caritas. Te benijden was zijn situatie geenszins: elk woord en ieder gebaar werden nauwlettend gadegeslagen door alle belanghebbende partijen. En diplomaat als deze paus was, heeft hij dan ook allereerst geprobeerd een strikte neutraliteit te handhaven en zich angstvallig te onthouden van elke uitspraak die als partijdig uitgelegd zou kunnen worden. Vandaar dat zijn toespraken en officiële uitlatingen uit de oorlogsjaren wemelen van uitdrukkingen als 'het oorlogsleed; de rampen voor de mensheid; de nood van de Kerk; de gruwelen die wij meemaken' — beweringen die ieder kon beamen en kon doorverwijzen naar de schuldige tegenstander. Een tweede constante zorg van de paus en zijn naaste medewerkers (onder wie zeker gerekend moet worden zijn privé-secretaris, de Duitse jezuïet en kerkhistoricus V. Leiber) was de angst om de feitelijke machthebber te kwetsen en daardoor represailles te veroorzaken die het aantal slachtoffers van vervolging en onderdrukking nog zouden vergroten.

In al deze omzichtigheid schuilt de tragiek van het Vaticaan tijdens de oorlog. Moest men spreken of mocht men zwijgen? Wat was hier zilver, wat goud? Na de oorlog, toen het gemakkelijk praten was, is het debat hierover hoog opgelaaide; in gedramatiseerde vorm heeft Rolf Hochhuth er gestalte aan gegeven in zijn omstreden toneelstuk 'Der Stellvertreter'. Zeker is — het blijkt uit talrijke gevangenisbrieven en uit de privé-correspondentie van bewogen katholieken — dat velen tijdens de oorlog met smart hebben uitgezien naar een onomwonden, duidelijk woord van de paus dat hen zou bemoedigen in de strijd tegen onrecht en onmenselijkheid. Zij hebben het niet gekregen. Misschien hebben zij te véél verwacht van een centrale bestuursinstantie die zozeer ingeklemd zat in het raderwerk van de internationale politiek en die moest kiezen tussen een voorzichtige diplomatie van 'redden wat er te redden valt' of een radicaal-evangelisch geluid dat zowel nazi-concentratiekampen als geallieerde bombardementen op open steden had moeten brandmerken als onmenselijk en onchristelijk. Het Vaticaan heeft zich in dezen niet heel veel beter of niet veel slechter gedragen dan het merendeel der katholieken (kerkelijke leiders zowel als gelovigen) — alleen konden voor velen van hen vaderlands verzet en christelijk protest gemakkelijker samenvallen.

Dit neemt niet weg dat bij velen ten Vaticane, ook nog tijdens de oorlog, een zekere sympathie bleef bestaan voor 'rechtse' systemen, zeker als de regeringsleiders overtuigde katholieken waren; het concordaat met Portugal in 1940 en het akkoord met Franco in 1941 spraken hier duidelijke taal. Vrees voor het socialisme en vooral de afschuw van het spook van het communisme zijn mede debet aan deze houding, die overigens duidelijk wortelt in negentiende-eeuwse ervaringen en opvattingen van katholieke

conservatieve zijde. Weliswaar werd er, met name in de officiële promemories naar Berlijn, fel kritiek geleverd op praktijken van kerkvervolging en op onrecht vooral jegens katholieken en katholieke instellingen, en dat alles in een taal die in het diplomatieke verkeer niet bepaald gebruikelijk was, maar omdat het daarbij bleef, trokken de nazi's zich niets aan van deze machteloze protesten. Verder bleef er voor het Vaticaan van 1939 tot 1945 weinig anders te doen dan de gevolgen van de oorlogssituatie zo goed mogelijk te verzachten. Na de mislukte vredes pogingen van medio 1939, slecht gepland en slecht georganiseerd, heeft men geen rechtstreeks diplomatiek vredesoffensief meer ge-

wend dat voor elke ingrijpende beslissing Rome minstens geconsulteerd werd, thans stonden hele kerkprovincies, nationale episcopaten en heel vaak individuele zielzorgers en gelovigen voor de taak zelfstandig een koers te bepalen en beslissingen te nemen. Dit is zeker ten goede gekomen aan de eigen activiteiten van de lokale kerken: vele initiatieven bijvoorbeeld in het Franse katholicisme, met name op pastoraal en liturgisch terrein, en nieuwe wegen op theologisch gebied in Frankrijk en Duitsland zouden minder kans hebben gehad in de katholieke kerk van voor 1939. En de vele onderlinge, vaak vriendschappelijke verzetscontacten van communisten, humanisten, protestanten

D.P.A. Bild

waagd, al was het Vaticaan betrokken bij de diverse geheime onderhandelingen van 1943 en 1944. Diverse activiteiten werden ontplooid ter ondersteuning van gevangenen en oorlogsslachtoffers. Via de nuntiatoren en door persoonlijke relaties kon vaak veel gedaan worden aan vrijlating van individuele gevangenen of aan voorkoming van sommige maatregelen; in de stad Rome zelf konden, dank zij kerkelijke bemiddeling, duizenden joden onderduiken. Een internationale berichtendienst bemiddelde in het opsporen van krijgsgevangenen en vermisten. Tegenover de destructie van kerkgebouwen, de organisatorische puinhoop van een rijk katholiek verenigingsleven en het verlies van tienduizenden, vooral jonge ambtsdragers, stond het Vaticaan even machteloos als ten opzichte van de bijna totale verlamming van het internationale missie- en zendingswerk, vooral in het Verre Oosten. Een laatste ervaring tenslotte, die het Vaticaan voor ongekende problemen stelde, was de kerkelijke isolering die door de oorlogssituatie werd veroorzaakt. Was men in de vooroorlogse, ultramontaanse kerk ge-

en katholieken hebben het oecumenisch klimaat sterker bevorderd dan welke directieven ook hadden kunnen bewerken. Vanuit Rome heeft men zo goed en zo kwaad als het ging getracht toezicht te houden en leiding te geven; de encycliek 'Mystici Corporis', midden in het oorlogsgeweld verschenen (1943), was bijvoorbeeld een duidelijke en toentertijd 'progressieve' richtingwijzer voor de leer over de Kerk.

Wie het geheel van de oorlogsjaren overziet en daarin de positie van het Vaticaan tracht te bepalen, ontkomt niet aan de indruk dat de Vaticaanse heuvel gedurende de oorlog toch meer uitkijkpost dan commandopost is geweest.

Wie beseft dat Rome, om nog één voorbeeld te noemen, nagenoeg werkeloos heeft toegezien bij wat katholieke *Ustacha's* in Kroatië presteerden 'omwille van het katholieke belang', zou geneigd kunnen zijn in te stemmen met Tisserants bittere profetie. Of men deze conclusie trekt, zal vooral afhangen van de visie die men heeft op de betekenis en de taak van het Vaticaan voor de Kerk van de Blijde Boodschap.

ZWITSERLAND

EEDGENOTEN OP DE RÜTLI

PROF. DR. A. F. MANNING

Süddeutscher Verlag

Zwitserland en neutraliteit horen bij elkaar als een safe en een bankgebouw. Zo willen de Zwitsers het tenminste graag zien. Wat behaagziek doen ze het al sedert tientallen jaren voorkomen alsof hun buitenlandse politiek uitgaat van solidariteit met de mensheid en aartsneutraliteit. Wat betreft het eerste, wijzen ze dan op hun gastvrijheid jegens het Rode Kruis, de Volkenbond en het Internationaal Arbeidsbureau. Aan de andere kant is er diezelfde vrees als in Nederland vlak na de Eerste Wereldoorlog om via de Volkenbond in internationale conflicten betrokken te raken, bijvoorbeeld door het veroordelen van agressies of het meewerken aan sancties. De uiteindelijke doorslag gaf

De sterke man van Zwitserland tijdens de Tweede Wereldoorlog was generaal Henri Guisan, opperbevelhebber van de krijgsmacht.

het besef een kleine mogendheid te zijn en alleen maar profijt te kunnen trekken uit een versterking van de internationale rechtsorde. Het was dan ook te verwachten dat Zwitserland in de Volkenbond telkens terug kwam op kwesties als het ontbreken van Duitsland in Genève en de financiële steunverlening aan het failliete Oostenrijk. Maar in de jaren dertig tijdens de verscherping van de internationale toestand en de uitholling van de Volkenbond, trokken de Zwitsers zich terug in een strengere observantie van

de neutraliteit. Na de *Anschluss* van Oostenrijk — en dus na het verdwijnen van een van de buurlanden — besloot de *Bundesrat* aan de Volkenbond mede te delen dat Zwitserland op geen enkele wijze zou deelnemen aan de toepassing van enigerlei sanctiebesluit. Zo trok Zwitserland zich terug in zijn oude positie van absolute neutraliteit. Maar dat betekende ook dat het op eigen kracht was aangewezen. De regering kocht wapens en munitie, verlengde de militaire dienstdienst en vroeg grote kredieten voor verdere aankopen. En voorraden werden aangelegd, want een land met weinig eigen grondstoffen en kwetsbare aanvoerwegen zoals Zwitserland zou in oorlogstijd in moeilijkheden raken.

Natuurlijk proclameerde de *Bundesrat* op 31 augustus 1939 de neutraliteit. De leden van de Raad, heren met bezorgde gezichten en opstaande boorden, verklaarden dat iedere Zwitser in deze ernstige uren op het leger, het volk en God-Almachtig moest vertrouwen. Aan de buitenwereld werd meegedeeld dat Zwitserland als kleine staat niet de taak had zich te mengen in de problemen van de grote mogendheden, maar dat zijn historische zending erin bestond het lijden van de mensheid te verzachten en de vredesgedachte te dienen. Men mobiliseerde en er waren, hulpdiensten en burgerwachten meegerekend, zo'n 850.000 Zwitsers paraat. Geen gering aantal op een bevolking van

bevelhebber. Deze zoon van een dorpsarts uit de streek tussen het Meer van Genève en dat van Neuchâtel, had in zijn jeugd belangstelling gehad voor theologie en rechtswetenschappen, maar uiteindelijk gekozen voor een militaire loopbaan. Hij was geen briljante figuur, maar wel iemand met een natuurlijk gezag en een vlotte omgang met mensen. Een man zonder veel fantasie, maar begiftigd met een behoorlijke vakbekwaamheid en zelfdiscipline: het type van de 'ehrenfeste' Zwitser. Sinds juli 1940, toen het land aan alle kanten door de zegevierende Asmogendheden was ingeklemd, werd hij het symbool van het Zwitserse vrijheidsideaal. Hij was niet alleen de legercommandant, maar

meenden dat de Duitsers hun tankcolonnen wel door Zwitserland zouden sturen om achter de Maginotlinie te komen of om hun aanvalsroutes te bekorten. Lange rijen volgepakte auto's reden naar het zuiden of westen en in het Berner Oberland trokken heel wat gezinnen met kleine kinderen in hotels of pensions. In die omstandigheden, op 25 juni, dus drie dagen na de capitulatie van Frankrijk, hield *Bundespräsident* Pilet een radiorede waarin hij de grote veranderingen in Europa besprak. Hij vond het hoopvol dat de drie buurlanden weer het pad van de vrede betraden: 'Machtige burenen met wie de Zwitsers zulke sterke intellectuele en economische betrekkingen onderhiel-

vier miljoen. De *Bundesversammlung* gaf tegelijkertijd de *Bundesrat* de volmacht om alle benodigde maatregelen te treffen: de raad zou slechts tweemaal per jaar verslag uit hoeven te brengen over het gebruik van die volmacht. Het is duidelijk dat Zwitserland zich ontwikkelde in de richting van een autoritaire democratie. De Bondspräsident gedroeg zich steeds aartsvaderlijk en zijn toespraken waren overvloedig gekruid met betutteling en ouderwetse predikantenwijsheden. Na de val van Frankrijk verdacht men hem ervan een soort Zwitserse Pétain te willen worden. Niet *Bundespräsident* Pilet echter zou de sterke man van Zwitserland worden, maar Henri Guisan, de vijfenzestigjarige opper-

Generaal Guisan was bij het volk uitermate populair. Hier wordt hij in Genève toegejuicht na een inspectie van de grens.

ook de vertegenwoordiger van het volk, iemand die veel meer onverzettelijkheid uitstraalde dan de president en zijn regering en die praktisch als dictator kon optreden. In de kring van partijpolitici leek hij een verschijning uit een andere wereld. Vergelijkt men zijn houding met die van *Bundespräsident* Marcel Pilet in 1940, dan constateert men het verschil tussen onverzettelijkheid en bang aanpassen aan het triomferende Derde Rijk. Er heerste toen een situatie van bijna-paniek in Zwitserland. Velen

den en die elkaar in de geest ontmoetten op de toppen van onze Alpen, dicht bij de hemel, wier beschavingen de onze hebben verrijkt, zoals onze rivieren, van de Gotthard neerdalend, hun vlakten vruchtbaar hebben gemaakt.' Interessanter is het om van Pilet te vernemen dat hij van mening was dat Europa een nieuw tijdperk tegemoet ging. Er was een nieuw staatkundig evenwicht ontstaan en het werd tijd de oude formules van zich af te werpen en aan een algehele heroriëntering te gaan werken. Dat zou niet altijd even gemakkelijk zijn, maar het moest: 'De gebeurtenissen ontwikkelen zich snel en men moet zich aan hun ritme aanpassen.' Velen waren ontzet, niet in de laatste plaats

omdat in de Duitse tekst typisch nationaal-socialistische uitdrukkingen voorkwamen als *'die im Umbruch begriffene Welt'* en *'Führer'*. Geloofde de president, en met hem de *Bundesrat*, aan de eindoverwinning van Duitsland? Legden de politici, die tot gedeeltelijke demobilisatie besloten, het hoofd in de schoot? Er is inderdaad ten opzichte van Duitsland heel wat meegaandheid te constateren bij Pilet en zijn regering.

Precies een maand later, op 25 juli, greep de opperbevelhebber in. Hij gelastte alle commandanten en bevelvoerende officieren bijeen te komen op de Rütli, sinds 1921 de historische en tegelijkertijd legendarische bakermat van de Zwitserse vrijheid. Per schip

vertrok het gezelschap van ruim 500 officieren, toegejuicht door de in der haast toegestroomde inwoners van Luzern. Politieboten patrouilleerden op het Vierwoudstedenmeer en tegen elf uur bereikte men de Rütli. Het stralende weer maakte dat deze show in de openlucht perfect verliep. Guisan hield een grotendeels voor de vuist weg uitgesproken rede, die officieel een *'Wachbefehl'* heette. Hij eiste daarin een vastberaden tegenstand tegen elke aanval van buiten en ook tegen de binnenlandse gevaren zoals verslapping, defaitisme en gebrek aan vertrouwen in eigen kracht. In de Zwitserse pers oogstte de rede van de opperbevelhebber algemene bijval en men kan

zonder meer zeggen dat het moreel werd opgevijseld en dat de 'generaal' en het volk vastbesloten waren zich voor de duur van de hele oorlog tegen een eventuele Duitse inval te verdedigen.

Minder tevreden waren een aantal politici en vooral *Bundespräsident* Pilet, die vreesde dat zijn pogingen om de betrekkingen met Duitsland te verbeteren ernstig in gevaar waren gebracht. Eind augustus deelde hij de Duitse gezant vertrouwelijk mee dat hij hoopte dat de opperbevelhebber geen toespraken meer zou houden. Later had Pilet het vaak over de 'ongelukkige' Rütlirede. Het lag voor de hand dat de regeringen van Duitsland en Italië scherp protes-

Boven: een soldaat van het Zwitserse Bondsleger (midden, met helm) met een groep geïnterneerde Franse Alpenjagers.

Rechts: anders dan sommige politici, was de Zwitserse krijgsmacht vastbesloten de neutraliteit van het land te handhaven.

Links: kort na het uitbreken van de oorlog had Zwitserland 850.000 man onder de wapenen om zijn neutraliteit te verdedigen.

teerden tegen de *'erstaunliche Manifestation'*. Een Zwitserse journalist in Berlijn meldde dat de Führer 'op zijn zachtst gezegd buitengewoon opgewonden' was over de stap van Guisan.

De Zwitserse president bleef zijn politiek ontwikkelen conform zijn overtuiging dat men zich aan de veranderde omstandigheden moest aanpassen. Dat betekende dat hij tamelijk tegemoetkomend deed tegenover het Derde Rijk. Van die kant werd de neutraliteit van zijn land dan ook het meest bedreigd. Duitse politici lieten doorschemeren dat men Guisan ontslag moest geven, als de Zwitsers tenminste hun betrekkingen met de Duitsers wilden verbeteren. Ook moes-

ten er maatregelen genomen worden om de onvriendelijke Zwitserse pers te breidelen; anti-Duitse lectuur kon maar beter uit de boekhandels en kiosken verwijderd worden en economische concessies konden ook hun functie hebben. Verder dienden de Zwitsers uit de Volkenbond te treden en het Poolse gezantschap te sluiten. Natuurlijk lieten Von Weiszäcker in Berlijn en de Duitse gezant in Bern niet na in te haken op de bereidheid van de *Bundespräsident* zich 'aan te passen aan de nieuwe situatie'. De Duitsers vonden dat de traditionele neutraliteitspolitiek achterhaald was en dat de Zwitsers er beter aan zouden doen om samen met de Asmogendheden mee te bouwen aan een nieuw Eu-

fascisten, die Pilet ontving; het getuigde van weinig grootheid dat hij twee dagen later in een openbare rede te Lausanne het thema ontwikkelde dat Europa binnenkort niet meer zou zijn wat het gisteren geweest was. Het leger, de pers en de reacties van de publieke opinie waren zeker anti-nationaal-socialistisch te noemen. Het zwakke punt was echter het anticomunisme; onder het mom van Zwitserse hulpverlening aan de lijdende mensheid vertrokken medische hulpkorpsen en artsen naar het Russische front, maar natuurlijk aan de Duitse kant. Tenslotte kan men ook niet beweren dat de officiële instanties het de vluchtelingen en illegale grensoverschrijders gemakkelijk heb-

Zwitserse jachtvliegers schoten Duitse bommenwerpers ten noorden en ten westen van de grens, dus boven Frankrijk en Duitsland neer en vierden die overwinning uitbundig in hun kantines. De Duitsers waren uiteraard woedend, te meer omdat Engelse vliegtuigen, die het Zwitserse luchtruim nog ernstiger schonden, niet werden neergehaald, aangezien ze onbereikbaar hoog vlogen. Soms vielen er bommen op Zwitserse steden. Schaffhausen werd het zwaarst getroffen. Daar kwamen veertig mensen om het leven door Amerikaanse bommen. De laatste neutraliteitscrisis kwam in de zomer van 1944, toen het niet uitgesloten leek dat Amerikaanse of Franse legereenheden de Duitsers

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

ropa. Of zoals het wat schilderachtiger in een particuliere correspondentie werd uitgedrukt: *'Na, alter Eidgenosse, du wirst doch sehr bald Volksgenosse. Frankreich ist kaputt, Belgien, Holland und Norwegen sind zerschlagen. Entweder macht Ihr einen Akkord oder Ihr werdet aufgefressen.'* Het waren uiteraard de politieke kringen in Bern die aan een dergelijke Duitse druk werden blootgesteld. Er moet trouwens ook gezegd worden dat de Zwitserse gezant in Berlijn door zijn weinig scherpzinnige berichten die druk nog vergrootte, evenals een aantal groot-industriëlen die duidelijk pro-Duits waren. En dan waren er ook nog de op zich weinig talrijke 'Frontisten', de Zwitserse versie van

ben gemaakt. Maar dan komt men weer bij de overheid terecht en niet bij de publieke opinie.

Politiek, militair en economisch kon het gevaar alleen maar van Duitsland komen. Het Zwitserse antwoord heeft bestaan uit een niet onvriendelijke regeringspolitiek en een aantal economische concessies tegenover Berlijn. De militaire leiding demonstreerde de vastbesloten wil om zich te verdedigen en zich desnoods in het Alpenreduit terug te trekken om de Duitsers het gebruik van de Gotthardweg onmogelijk te maken.

Natuurlijk zijn er een aantal crises geweest. De Duitsers hadden een invalplan ontwikkeld onder de naam *Tannenbaum*;

de weg zouden afsnijden door over Zwitserland binnen te vallen in Zuid-Duitsland. Als men een antwoord zoekt op de vraag hoe de Zwitsers hun neutraliteit hebben kunnen handhaven, dan komt men tot de conclusie dat het zeker niet aan hun politiek of militaire kracht heeft gelegen. Dat er uiteindelijk geen Duitse inval heeft plaatsgehad, is vermoedelijk te danken aan Hitlers opvatting dat het te veel troepen zou binden en te veel materiaal zou kosten om een landje met zo weinig grondstoffen te annexeren. Een verovering van Zwitserland zou ook geen betere verbinding met Italië opleveren, aangezien de verdedigers ongetwijfeld de Gotthardtunnel zouden opblazen.

KWARTIER VOOR DE HALVE MAAN

DRS. F. G. VAN HASSELT

De Britse ambassadeur in Ankara, Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, was bij de Turken tot het eind van de oorlog toe minder populair dan zijn Duitse tegenspeler Von Papen, die men zag als een behoeder van Turkijes neutraliteit.

Vier dagen voor de Duitse aanval op de Sowjetunie sloot Duitslands ambassadeur von Papen namens Berlijn nog een non-agressiepact met Turkije. Via zijn ambassade zou later ook de bekende spionage-affaire 'Operatie Cicero' lopen.

President Ismet İnönü wist door tal van verdragen zijn land tot 1 maart 1945 geheel buiten de oorlog te houden. Daarbij handhaafde hij ook in het binnenland een strikte neutraliteit, waarvoor de bevolking hem nog steeds dankbaar is.

Nog altijd wordt het in Turkije als de grootste verdienste van Ismet İnönü gezien, dat hij als president zijn land uit de oorlog heeft weten te houden tot op het moment — enige maanden voor de afloop — dat het zeker was wie hem zou winnen. Hoewel het niet bepaald een oorlog is geweest waarin verdragen werden gerespecteerd, zijn de Turken geneigd hun zonder-kleerscheuren-erdoor-komen toe te schrijven aan het vuurvaste samenspel van pacten dat de presidenten Atatürk (gestorven in 1938) en İnönü hadden opgebouwd. Met de Sowjetunie gold sinds 1925 een niet-aanvalsverdrag dat in 1935 voor tien jaar was vernieuwd. Met Joegoslavië, Griekenland en Roemenië was in 1934 het Balkan-pact gesloten, een verdrag van wederzijdse bijstand. Op 19 oktober 1939 werd met Frankrijk en Engeland insgelijks een verdrag van onderlinge bijstand gesloten, onder het voorbehoud dat Turkije hierdoor nooit in een oorlog met de Sowjetunie verwickeld zou raken. Nadat op 26 februari 1941 een verdrag van vriendschap en neutraliteit met Bulgarije was gesloten, werd tenslotte op 18 juni 1941 (vier dagen voor de Duitse aanval op de Sowjetunie!) een non-agressiepact met Duitsland gesloten. Er wordt in Turkije wat luchthar-

tig over het feit heen gelopen dat het land op grond van het pact met Frankrijk eigenlijk in oorlog had moeten gaan toen dit land in juni 1940 door Italië werd aangevallen, zoals het ook, op grond van het Balkan-pact, Griekenland te hulp had moeten komen bij de Italiaanse agressie in oktober 1940, en Griekenland plus Joegoslavië in april 1941 bij de Duitse overrompeling. Maar men stelt zich gerust met de — niet geheel onjuiste — gedachte dat Engeland in geen van deze drie gevallen op naleving van de pacten heeft aangedrongen, aangezien de opening van een nieuw front in Turkije de zaak alleen maar kon verergeren. En zou Turkije door Duitsland onder de voet worden gelopen, dan zouden de voordelen van het in 1936 gesloten verdrag van Montreux — dat een neutraal Turkije verplichtte in tijd van oorlog de doorvaart door Dardanellen en Bosporus te weigeren — verloren gaan. De publieke opinie in Turkije vertoonde trouwens een vrij sterke pro-Duitse onderstroom, die nog van het 'wapenbroederschap' tijdens de Eerste Wereldoorlog dateerde; ook was het Derde Rijk gaandeweg Turkijes voornaamste handelspartner geworden. Oud-kanselier von Papen, sinds 1939 ambassadeur in Ankara, bleef tot het

einde populairder dan zijn Britse tegenspeler Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, en nog altijd kan men uit Turkse mond horen dat hem een deel van de dankbaarheid voor het onbeschadigd blijven van Turkije toekomt. Tot aan de Duitse inval in de Sowjetunie was de situatie ook voor de Duitsgezinde Turken onduidelijk. Een strikte neutraliteit was dus vanzelfsprekend, vooral ook omdat iedereen beseftte dat een ontwikkeling als in de Eerste Wereldoorlog, toen de sultan zich automatisch door zijn Duitse bondgenoot in een heilloos avontuur liet meeslepen, moest worden voorkomen. De pers werd in haar buitenlandse berichtgeving nauwlettend in de gaten gehouden; de kranten moesten evenwel ruimte besteden aan de legerberichten van het ene als aan die van het andere kamp; er mocht daarbij ook niet van *headlines* gebruik worden gemaakt. Over kwaliteiten of gebreken van buitenlandse regimes mocht in het geheel niet worden geschreven, evenmin als over de militaire kansen van de oorlogvoerenden. Zeker was dat bijna de helft van de Turkse pers pro-Duits was, bijna de helft pro-Engels en één krant (Tan) zich in zijn kolommen zelfs niet onthield van pro-Russische gevoelens. Uiteraard voelde men zich in Turkije in de

lente van 1941 verre van behaaglijk toen Duitsland, ogenschijnlijk met de Sowjetunie als bondgenoot, als een stoomwals over de Balkan trok en zelfs in aangrenzend Irak (in juni) aan het woelen bleek. Het in diezelfde maand gesloten non-agressiepact, maar vooral ook Operatie *Barbarossa* maakten de situatie weer duidelijker voor de Turken en zelfs de als pro-Brits bekend staande minister van buitenlandse Zaken, Saracoglu, moet gezegd hebben: 'Dit is geen oorlog, het is een kruistocht.' Sinds de zeventiende eeuw beschouwden de Turken de Russen als hun ervvijand. Twee Turkse generaals bezochten in oktober Duitse troepen aan het oostfront en een delegatie onder de Duitse persgevolmachtigde Schmidt bezocht Ankara. Op een verzuchting uit het Britse Lagerhuis: 'Het wordt tijd dat de Turken zich eens uitspreken aan welke kant zij staan', kwam het beroemd geworden antwoord van Abidine Daver in zijn krant de 'İkdam': 'De Turken zijn op de hand van de Turken.' En in augustus had de Britse invasie in Perzië heel wat anti-Britse consternatie veroorzaakt.

Het doorstoten van de Duitsers tot in de Krim en de Kaukasus riep in Turkije een stroming wakker die door Atatürk buiten de wet was gesteld: het Panturkse Toeranisme, met zijn zinspreuk: er zijn meer Turken buiten dan binnen Turkije. Naarmate het Derde Rijk in de Sowjetunie meer 'rasgenoten' (Tartaren en andere) 'bevrijdde', werd Ankara, met inbegrip van zelfs Saracoglu, ontvankelijker voor de balletjes die Von Pa-

De Turkse president İnönü (midden) met Roosevelt en Churchill tijdens hun overleg in Cairo. Eind 1943 was de oorlogssituatie voor de geallieerden al zo gunstig, dat Turkije toezegde Duitsland begin 1944 de oorlog te verklaren.

pen opgooide over een mogelijke bestuurlijke rol, door de Turkse regering in deze gebieden te spelen. Men kan zeggen dat begin december 1941, vlak voor de intrede van de Verenigde Staten in de oorlog, een oorlogsverklaring aan de Sowjetunie door het merendeel van de Turken gunstig zou zijn ontvangen.

Het is de verdienste van İnönü geweest dat hij deze tendens heeft weerstaan. Hij had een soort instinctieve drang naar evenwicht; het bericht dat Tobroek voor de Britten verloren was gegaan, bracht hem ertoe diezelfde dag bij de rennen ostentatief plaats te nemen in de loge van de Britse ambassadeur (die het slechte nieuws nog niet eens had gehoord). De foto verscheen in alle kranten. In diezelfde sfeer ligt ook het gekscherende antwoord van Saracoglu aan de Britse ambassadeur, die hem verontrust uithoorde over de contacten met Von Papen aangaande Turks medebestuur in de Kaukasus: 'Dat is niet genoeg. Ik moet Schotland erbij hebben!' De panturkse geestdrift was trouwens in 1942 wat aan het bekoelen door de politiek die de Duitsers in de bezette gebieden voerden; vooral het feit dat er niet één groot 'Turks legioen' was ingesteld, maar drie gescheiden legioenen (een Azer-

baidzjaans, een Oezbekistaans en een Tartaars), stelde de orthodoxe Toeranisten teleur.

Eind 1942, na de Duitse debacles in El Alamein en Stalingrad, betrok de Turkse neutraliteit opnieuw haar strikte uitgangspunt. In het binnenlandse beleid begon echter diezelfde herfst een onderneming naar nazi-model: de 'Varlik', een vermogensbelasting die het voornamelijk gemunt had op de minderheden (joden, Armeniërs, Grieken en andere Levantijnen). De aanslagen, waartegen geen beroep mogelijk was, werden geheel willekeurig opgesteld door buurtcomités, waarbij gewerkt werd met een M-lijst (mohammedanen) en een G-lijst (niet-mohammedanen). De laatsten moesten tienmaal meer betalen en werden bij wanprestaties naar de wegeaanleg in het oosten van het land gedeporteerd. Het was een soort terugkeer naar de toestanden onder het Ottomaanse Rijk.

1943 is het jaar waarin de neutraliteit gaat overhellen naar de geallieerden. Vanaf december 1942 had de Britse ambassadeur de opdracht Turkije in de oorlog te betrekken. In januari 1943 vond in een treincoupé bij Adana een ontmoeting plaats tussen Churchill en İnönü, die samenhang met het verlangen van eerstgenoemde tot opening van een zuidoostelijk front 'om er eerder dan de Russen bij te zijn op de Balkan'. Churchill wist İnönü er niet van te overtuigen dat ook Rusland na de oorlog een sterk Turkije wilde. Aan het eind van het jaar was de situatie

echter zozeer in het voordeel van de geallieerden uitgevallen, dat İnönü, nu in Cairo bij Churchill en Roosevelt (terug van Teheran) uitgenodigd, in principe beloofde 15 februari 1944 de oorlog te verklaren. Er bestond toen reeds een grote mate van militaire samenwerking; de geallieerden gebruikten bijvoorbeeld bases bij Izmir en werden geravitailleerd door de Turken.

In oktober was overigens de zogenaamde Operatie *Cicero* begonnen, een van de bekendste spionage-affaires uit de oorlog. Een — later spoorloos verdwenen — Albanese bediende op de Britse ambassade wist gedurende zes maanden vrijwel alle bescheiden in handen van de Duitse ambassade te spelen,

Dit laatste was ook een van de redenen waarom Turkije er in 1944 toch nog voor terugdeinsde in oorlog te gaan. Het prefereerde bij te dragen tot de een of andere minnelijke schikking in West-Europa ter vermijding van een té sterke machtspositie van de Sowjetunie na de oorlog. Bovendien achtte de Turkse opperbevelhebber Çakmak het Turkse leger alleen geschikt voor defensie en niet voor 'agressie' in de Balkan. En tenslotte was er bij de Turken haast nog meer vrees nog eens door de Russen te worden bevrijd dan door de Duitsers vanuit Bulgarije en Griekenland te worden binnengevallen. In april meldde Turkije zich niettemin als 'bondgenoot' en staakte het de belangrijke

tieke betrekkingen met Duitsland verbroken. Het Turkse terugdeinzen in 1944 was voornamelijk het gevolg van de onwil om als werktuig in de uitvoering van andermans plannen te worden gebruikt. In 1945 was er echter geen sprake meer van dat Turkijes deelneming nog zou betekenen dat het bij welke oorlogshandeling dan ook zou worden betrokken. Op de conferentie van Jalta werd, met Turkse instemming, besloten dat Turkije aan de slotfase van de oorlog zou deelnemen, mede opdat het land als medegeallieerde aanwezig zou kunnen zijn op de conferentie van San Fransisco, waarbij de Verenigde Naties werden gesticht. De oorlogsverklaring vond plaats op 23 februari, 'met

die hem daarvoor beloonde met een bedrag van in totaal 300.000 pond sterling (grotendeels in valse biljetten). Volgens de attaché Moyzisch, die deze affaire op de Duitse ambassade behandelde, schoot de onschatbare hoeveelheid informatie — inclusief hints betreffende de ophanden zijnde Operatie 'Overlord', de invasie in Normandië — haar doel voorbij doordat Ribbentrop en Kaltenbrunner ruzieden over hun bevoegdheden en vooral doordat eerstgenoemde pas heel laat geloof ging hechten aan de echtheid van de documenten. Feitelijk wilde hij ze niet geloven, omdat zij wezen op de vaste wil van de geallieerden dóór te gaan tot de onvoorwaardelijke Duitse capitulatie.

Dat de Turken zich pas tegen het einde van de oorlog aan geallieerde zijde schaarden, kwam onder meer omdat ze hun leger te zwak achtten voor acties op de Balkan.

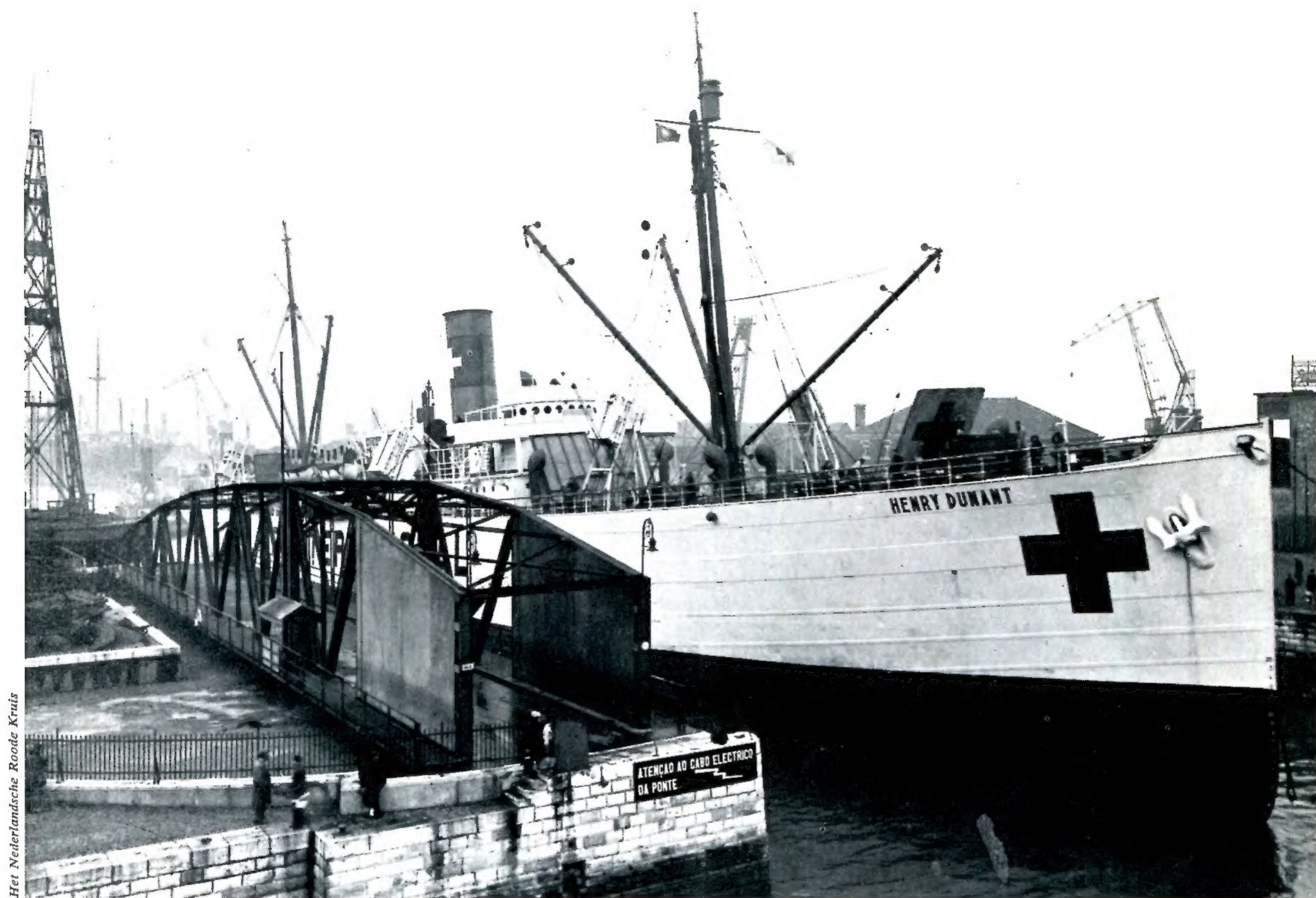
chroomleveranties aan Duitsland. De maand tevoren was ook de 'Varlik' stopgezet; in mei werden de voornaamste 'Toeranisten' voor het gerecht gedaagd. De in augustus 1942 minister van buitenlandse zaken geworden Menemencioglu, die zeer anti-Russisch was, moest in juni 1944 weer het veld ruimen voor Saracoglu, nadat de Britse minister Eden had geklaagd dat Duitse hulpschepen gecamoufleerd de Bosporus door waren gevaren. In augustus daaropvolgend werden de diploma-

inwerkingtreding op 1 maart'. Er is geen Turk gesneuveld en geen stad gebombardeerd. De laatste weken van de oorlog was Turkije echter bang voor de vraag of de UNO de nu weer oppermachtige Sowjetunie in bedwang zou kunnen houden. Deze had immers haar kersverse 'bondgenoot' aangezegd dat het non-agressieverdrag van 1925 niet vernieuwd zou worden, als niet de oostelijke provincies Kars en Ardahan werden afgestaan en Rusland medezeggenschap kreeg bij het bestuur van de zeestraten, waar Turkije in vredes- zowel als in oorlogstijd zijn hart voelt kloppen. De koude oorlog was, met Turkije als mikpunt, reeds begonnen en V-dag is er niet als feestdag gevierd.

HET INTERNATIONALE
RODE KRUIS

INTER ARMA CARITAS

MR. J. H. ROMBACH

Het Nederlandsche Rode Kruis

Wanneer we in het kader van 'de neutralen 1940-45' aandacht schenken aan het Internationale Rode Kruis, moet er om te beginnen op gewezen worden dat de neutraliteit van het Rode Kruis zich wezenlijk onderscheidt van de politieke neutraliteit van landen als Zweden en Turkije of zelfs Zwitserland. Neutraliteit is een negatief begrip en heeft op zichzelf geen morele waarde; die ontstaat eerst door de eventuele algemene beginselen die eraan ten grondslag liggen. Neutraliteit legt het gedrag vast tegenover de oorlogvoerenden, maar bepaalt nooit de houding jegens de mensen die lijden. In de welhaast tot Rode-Kruismythe verheven gelijkenis van de Barmhartige Samaritaan is

Het Nederlandse hospitaalschip 'Henri Dunant', hier gefotografeerd in de haven te Lissabon, maakte in de oorlog verscheidene reizen tussen Europa en de Verenigde Staten.

de leviет de neutrals die voorbijgaat aan wat er zich heeft afgespeeld tussen de reiziger en de rovers. Dat nu is zeker niet de rol van het Rode Kruis. Het beginsel van neutraliteit behoort dus minder tot het ideaal van het Rode Kruis dan wel tot de middelen die het mogelijk maken de op andere beginselen gebaseerde taak van het Rode Kruis te volvoeren. Het eerste van die beginselen is dat van de humaniteit. De eerbied voor het menselijk leven en alle andere principes waarvan

het Rode Kruis in de praktijk uitgaat, zijn gemeengoed van alle Rode-Kruisorganisaties; de neutraliteit heeft echter een speciale betekenis voor het Internationale Rode Kruis Comité (IRKC). Het Internationale Rode Kruis bestaat uit: het IRKC, de Liga van Rode-Kruisverenigingen (beide te Genève) en de nationale Rode-Kruisverenigingen, waarvan er bij het uitbreken van de oorlog in 1939 een tachtig bestonden. Het IRKC is de moederorganisatie en wordt in het spraakgebruik dikwijls gelijkgesteld met het Internationale Rode Kruis. Dat dit formeel onjuist is, heeft geen betekenis als het gaat om de hulpverlening aan oorlogsslachtoffers en dat is het enige waar het

bij het Rode Kruis om gaat. Het IRKC heeft daarvoor slechts een beperkt instrumentarium in de bij name althans welbekende conventies van Genève. Het heeft in 1863 aan de wieg van deze verdragen gestaan en er zijn geest aan meegegeven, maar wordt zelf nauwelijks genoemd. De twee belangrijkste tijdens de Tweede Wereldoorlog geldende conventies dateerden van 1929. Zij regelden de bescherming van gewonde en zieke militairen te velde (voor de marinemannen was er de 10e Haagse conventie van 1907) en van de krijgsgevangenen. Er was dus geen conventie voor de burgerslachtoffers; die zou pas in 1949 tot stand komen. Alleen in de krijgsgevangenenconventie

uit wordt onderhandeld over het lot van vele tienduizenden. Het resultaat, uitgedrukt in cijfers, is indrukwekkend genoeg, maar veel belangrijker is dat er een Rode Kruis was dat boven de partijen stond en alleen lette op directe hulpverlening, niet aan Nederlanders of Duitsers of Russen, maar aan mensen in nood. In de handhaving van het beginsel van volstrekte onpartijdigheid en prioriteit voor de daadwerkelijke hulp ligt de kern van het 'succes' van het Rode Kruis. Dit bracht bijvoorbeeld mede dat het IRKC bewust heeft afgezien van het uiten van protesten tegen duidelijke schendingen van het internationale recht. Het overwoog daarbij dat dergelijke uitingen in de praktijk vruch-

blad vinden we de teksten van verklaringen, de telegramwisseling over concrete gevallen, verslagen van bezoeken aan krijgsgevangenkampen enzovoort. Rapporten van nationale Rode-Kruisverenigingen over vermeende rechtsschendingen werden ook gepubliceerd, uiteraard zonder commentaar. Helaas bleek met name de Duitse censuur dikwijls onoverkomelijke bezwaren te hebben om de voor vertrouwensmannen in de gevangenkampen bestemde exemplaren door te laten. Door het bestaan van de conventie was de positie van de krijgsgevangenen en de met hen gelijkgestelde burger-geïnterneerden relatief gunstig. Maar juist deze conventie was niet geratificeerd door onder andere

Boven: als president van het Internationale Comité van het Rode Kruis loodste de Zwitserse rechtsgeleerde Hans Max Huber de organisatie door de zware oorlogsjaren.

Links: in 1943 kreeg het Rode Kruis gedaan dat het in Duitsland voedselpakketten kon uitreiken aan hen die in gevangenissen en concentratiekampen verbleven.

Rechterpagina: Rode-Kruisverpleegsters van het Amerikaanse leger, in uniform aangetreden in een trainingskamp in Wales, voor hun vertrek naar het Europese front.

werd het IRKC genoemd: het mag aan de oorlogvoerenden voorstellen om een informatiebureau in te richten en het kan behulpzaam zijn bij de controle op de naleving van de conventie (art. 79 en 87). Minstens zo belangrijk is de uitdrukkelijke bepaling dat dit geen beperking inhoudt voor het humanitaire werk van het IRKC op ander gebied. Deze zwakke basis is in handen van inventieve persoonlijkheden sterk genoeg gebleken om het Rode-Kruisembleem als teken van solidariteit in de verste hoeken der aarde te brengen. Het is een unieke situatie dat een kleine groep van van niemand afhankelijke particulieren uit een klein Europees land zich een positie weet te verwerven vanwaar-

teloos zouden zijn en dat het de verhouding tot de betrokken regering zeker zou bemoeilijken en daarmee de mogelijkheid tot hulpverlening in gevaar brengen. Reeds op 12 september 1939 richtte het IRKC een memorandum tot de belligerenten waarin het aangaf op welke wijze kon worden medegewerkt aan eventueel onderzoek naar beweerde schendingen van de conventies. Instemming van alle betrokken partijen was de belangrijkste voorwaarde en hieraan is altijd strikt vastgehouden. Het Rode Kruis had wel een belangrijk middel om zijn standpunt aan het publiek duidelijk te maken en te laten zien wat het deed in de 'Revue Internationale de la Croix-Rouge'. In dit maand-

twee belangrijke oorlogvoerende landen; de Sowjetunie en Japan. Ondanks onvermoeide pogingen tot op het hoogste niveau is het IRKC er niet in geslaagd van de Russische en Duitse autoriteiten de wederzijdse toepassing van de conventie te verkrijgen; het wantrouwen was te groot. De Duitse kampen voor Russische gevangenen bleven dus gesloten voor de Rode-Kruismensen, die wel toegang hadden tot de westelijke geallieerde krijgsgevangenen in Duitsland.

De oorlog in het Verre Oosten gaf een zelfde probleem, dat nog verzaamd werd door de grote afstand en uiterst gebrekkige communicatie met Genève en vooral door het zeer reële mentaliteitsverschil tussen Ja-

pan en de westerse wereld. Krijgsgevangenschap gold bij de Japanners algemeen als eerverlies. Ook na de oorlog hebben vele Japanse gevangenen niet gewild dat hun identiteit aan het moederland werd doorgegeven; zij keerden niet naar hun haardsteden terug en begonnen elders in Japan een nieuw leven. Hoewel er in tegenstelling tot Moskou in Tokio een officiële gedelegeerde van het IRKC is geweest, was de verhouding met de Japanners meer dan stroef en langs de formele weg is er gedurende de oorlog niets bereikt. Vertegenwoordigers van het IRKC buiten het eigenlijke oorlogstoneel (alleen daar heeft Japan Rode-Kruisafgevaardigden willen toelaten), in Sjanghai en Hon-

toestand in gevangenissen en concentratiekampen. Het kon niet meer doen dan voortdurend pleiten voor minimumgaranties voor de behandeling van deze gevangenen, die door de Duitsers onveranderlijk als misdadigers en staatsvijanden werden gekwalificeerd. Het Rode Kruis mocht het andere werk niet in de waagschaal stellen en de overmacht van het Derde Rijk was groot. Het scheppen en behouden van een klimaat waarin op het juiste moment een verandering ten goede bereikt kon worden, was de enige mogelijkheid. Een bijzondere concessie werd bereikt in 1943 (de oorlogskansen begonnen toen te keren): Duitsland stond toe levensmiddelenpakketten aan de gevan-

Samen met de Liga van Rode-Kruisverenigingen, die de coördinatie van hulpverlening aan de burgerbevolking tot voornaamste taak heeft, is door het IRKC de *Commission mixte de secours* opgericht. Deze instelling heeft met groot organisatietalent vele financiële en handelsbarrières kunnen doorbreken en grote hoeveelheden graan, vlees en melkprodukten aangekocht onder meer in Hongarije, Roemenië en Zwitserland om ze te brengen waar ze het meest nodig waren. Met name België en Nederland (de hongerwinter), maar ook Frankrijk, Griekenland, Polen en Joegoslavië hebben van deze voedselvoorziening geprofiiteerd; vele levens werden zodoende gered.

U.S. Army

kong, hebben langs semi-officiële weg een klein gedeelte van de Rode-Kruistaak kunnen uitoefenen. Er zijn 42 van de 102 krijgsgevangenkampen bezocht, zij het onder geheel andere omstandigheden dan in het Westen. Over de conventies kon bijvoorbeeld niet gesproken worden. Een dergelijke situatie is later geromantiseerd in de film 'The bridge on the river Kwai'.

Dat er geen Rode-Kruisconventie ter bescherming van de burgerbevolking bestond, heeft rampzalige gevolgen gehad voor de slachtoffers van Duitse bezettingsmaatregelen in het grootste deel van Europa. Het IRKC heeft echter niet werkeloos toegezien bij de tegen elk rechtsgevoel indruisende

genen uit te reiken, mits persoonlijk geadresseerd. Op elke denkbare wijze hebben Rode-Kruismensen toen getracht namen van gevangenen te weten te komen. Zo is een hulpactie ontstaan die velen materieel, maar vooral ook moreel op de been gehouden heeft. Dat niet alle nationaliteiten er gelijk in gedeeld hebben, heeft na de oorlog tot ernstige kritiek ook op het Rode Kruis geleid. Het IRKC was echter afhankelijk van de medewerking van de nationale Rode-Kruisverenigingen en anderen in de bezette landen zelf en ook daar speelden de fantasie en het improvisatievermogen (of het ontbreken ervan) een rol in dit soort werk, dat zich bewoog op de vage grens van de legitimiteit.

Met het einde van de oorlog in mei en augustus 1945 was voor het Rode Kruis het werk allerm minst afgelopen. Het IRKC heeft zich intensief bemoeid met de repatriëring van gevangenen. De Duitse afdeling van het informatiebureau verdubbelde in omvang en de hereniging van familieleden werd een taak die tot lang na de oorlog handen vol werk gegeven heeft. Het IRKC moest bovendien de ervaringen uit deze donkere jaren omzetten in een positieve verbetering van de conventies. Deze belangrijkste naoorlogse taak heeft in 1949 geleid tot de nieuwe conventies van Genève, waarbij een conventie ter bescherming van burgers in oorlogstijd.

HET RECHT VAN DE VREEDZAME

PROF. MR. B. V. A. RÖLING

De neutraliteit van een staat is een door het volkenrecht erkende en geregelde bijzondere rechtspositie. In de tijd dat het tot de soevereine vrijheid van iedere staat behoorde te beslissen of hij al dan niet ten oorlog zou trekken, ontstonden er regels die aangaven, enerzijds in hoeverre de oorlogvoerenden maatregelen mochten nemen die schadelijk waren voor neutrale staten of die door neutrale staten moesten worden geduld, anderzijds wat een neutrale staat nog wel mocht doen, wat hij moest doen en wat hij moest nalaten. Schending van die regels kon leiden tot allerlei sancties. Als een neutraal land passage verleende aan de troepen van een oorlogvoerende mogendheid, kon het erop rekenen dat de andere strijdende partij die doorgang met militaire middelen zou proberen te verhinderen. Schepen met contrabande of vijandelijke goederen aan boord konden worden buitgemaakt. En tenslotte was er nog de mogelijkheid dat schending van de neutraliteitsverplichtingen zou leiden tot een oorlogsverklaring.

De rechtspositie van een neutraal land berust gedeeltelijk op gewoonterecht en gedeeltelijk op verdragsrecht. We kennen in dit verband de Verklaring van Parijs (1856), het Landonzijdigheidsverdrag en het Zeeonzijdigheidsverdrag van 1907, de Londense Zeerechtdeclaratie van 1909 (die niet in werking is getreden, maar nog bij het begin van de Eerste Wereldoorlog werd beschouwd als codificatie van bestaand volkenrecht) en het Panamerikaanse Zeeonzijdigheidsverdrag van Havana, gesloten in (1928).

Men kan onderscheid maken tussen het neutraliteitsrecht te land, ter zee en in de lucht. De regels ervan zijn nauwelijks logisch: verbod om troepen te land doorgang te verlenen, verplichting om het luchtruim te verdedigen, maar vrijheid om schepen door de territoriale wateren te laten varen. Ze zijn gegroeid uit de machtsposities van oorlogvoerenden en neutralen en uit hun speciale belangen. De inhoud van het neutraliteitsrecht, speciaal wat betreft de regels voor de handel ter zee, is telkens weer bepaald door de mate waarin machtige neutralen (Rusland, de Verenigde Staten) eisen konden stellen. Met de wereldoorlogen en het ontstaan van de totale oorlog matigden de oorlogvoerenden zich steeds meer rechten aan, bijvoorbeeld om schepen op te brengen, prijs te verklaren of ter plaatse te vernietigen.

Zo kwam het neutraliteitsrecht, als recht van de zwakkere, steeds meer in het nauw. Het conventionele neutraliteitsrecht van 1907 ging nog uit van de gedachte dat de economie buiten de staat om ging. Het was een neutrale staat verboden aan oorlogvoerenden wapens te leveren of leningen te verstrekken — maar particulieren uit zo'n land konden dit wel doen zonder dat daardoor het neutraliteitsrecht werd geschonden. Wel verboden de staten zulke activiteiten soms in nationale neutraliteitswetten, omdat ze de feitelijke neutraliteit in gevaar zouden kunnen brengen.

Het niet naleven van de regels van het neutraliteitsrecht heeft soms vermogensrechtelijke betekenis omdat het kan leiden tot confiscatie of vernietiging zonder schade-loosstelling. Belangrijker echter is de politieke betekenis van niet-naleving, omdat ze militaire reacties tot gevolg kan hebben. De benadeelde oorlogvoerende partij zou er bijvoorbeeld aanleiding in kunnen vinden het neutrale land in kwestie de oorlog te verklaren. Vandaar dat staten die neutraal willen blijven, er naar streven de neutraliteitsregels pijnlijk nauwgezet in acht te nemen. Ze willen, zoals Nederland voor 10 mei 1940, een oorlogvoerende partij geen reden geven hun de oorlog te verklaren en haar zelfs elk voorwendsel daartoe ontnemen.

Een rechtsplicht om neutraal te blijven bestaat er echter niet. In vroeger eeuwen, toen iedere staat het zijn soeverein recht achtte al dan niet ten oorlog te trekken, bezat ieder ook de vrijheid al dan niet neutraal te blijven. Met het geleidelijk ontstaan van het oorlogsverbod (Volkenbond, Verdrag van Parijs van 1928) verdween de vrijheid zich aan te sluiten bij een staat die een verboden, agressieve oorlog voerde, maar bleef wel het recht bestaan de aangevallen staat te helpen. Iedere staat maakte echter in eerste aanleg zelf uit wie van de strijdenden het recht aan zijn zijde had. In de Tweede Wereldoorlog hebben de Verenigde Staten geleidelijk aan het bestaande neutraliteitsrecht opzij gezet ten gunste van de geallieerden (*Lend-Lease Act*, 1941), met de motivering dat Duitsland een misdadige oorlog voerde.

Naast de neutrale staat kent men tegenwoordig ook de 'niet-oorlogvoerende' staat, die niet meestrijdt, maar wel duidelijk partij heeft gekozen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was dat onder andere de positie van de Verenigde Staten (vóór Pearl Harbor) en

van Spanje. In het Rode-Kruisverdrag van 1949 betreffende de krijgsgevangenen wordt, naast de neutrale staat, de 'non-belligerente' staat afzonderlijk genoemd.

Neutraliteit in een bestaande oorlog is een bijzondere rechtspositie, die voortvloeit uit het feit dat een staat in dat conflict niet behoort tot de strijdende partijen. Maar ook in vreedstijd kan een land een neutraliteitspolitiek voeren. Dat houdt dan in dat zo'n staat geen militaire allianties sluit, geen al te nauwe economische bindingen aangaat met andere staten en een militaire verdediging inricht die naar alle kanten is gericht — dat laatste om ieder duidelijk te maken dat de neutraliteit tegenover iedereen verdedigd zal worden en dat er voor niemand reden is een aanval-uit-voorzorg te doen uit vrees dat de betrokken staat zich wel eens bij de tegenpartij zou kunnen aansluiten.

Het volkenrecht verbindt aan een neutraliteitspolitiek geen bijzondere gevolgen. Het kent wel de bijzondere rechtspositie van de zogenaamde 'permanente neutraliteit'. Sommige staten zijn door verdragen of anderszins erkend als permanent neutrale staten: Zwitserland sinds het Congres van Wenen (1815), België, totdat Duitsland in de Eerste Wereldoorlog deze neutraliteit schond, momenteel ook Oostenrijk op grond van het Staatsverdrag en van de Neutraliteitsverklaring van 1955, die later door vele staten is erkend. De bijzondere rechtspositie van deze permanent neutrale staten brengt mee dat ze geen defensieve militaire allianties mogen aangaan, geen militaire steunpunten op eigen grondgebied mogen afstaan aan andere staten en geen economische bindingen mogen aangaan die met permanente onzijdigheid onverenigbaar zouden zijn. De permanent neutrale staat doet van de soevereine rechten afstand in ruil voor de verplichting van andere staten hem niet aan te vallen. Permanente neutraliteit is erkende onzijdigheid in vreedstijd ten aanzien van bestaande en komende 'koude' oorlogen.

Neutraliteit heeft nog steeds betekenis. In het humanitaire oorlogsrecht wordt aan vertegenwoordigers van neutrale staten een taak toegekend en telkens vinden in onze wereld nog oorlogen plaats waarbij een neutrale houding zeer verdedigbaar is. Bovendien kunnen neutrale landen vaak een belangrijke rol spelen bij het beëindigen van gewelddadige conflicten.